

ΕΚ ΤΟΥ ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΟΥ ΤΗΣ ΙΘΑΚΗΣ

**I. Τὸ ὄνομα τῆς Ἰθάκης κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς
καὶ νεωτέρους χρόνους.**

II. Πόλι, Ἀρκουμαναί - Ἀλκομεναί, Ἱερουσαλήμ.

Αἱ τῆς ἀρχαιότητος μαρτυρίαι, Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, περὶ τῆς Ἰθάκης, τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος, εἶναι πολλαί. Εἰδικώτερον περὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς ὁ γεωγράφος Σκύλαξ (34) σημειώνει: «*Μετὰ δὲ ταῦτα (ἐπὶ τῆς Λευκάδος) πόλις Φαρά καὶ κατὰ ταῦτα νῆσός ἐστιν Ἰθάκη καὶ πόλις καὶ λιμὴν*», ὁ δὲ Πτολεμαῖος (III, 13, 14): «*Καὶ ἡ Ἰθάκη, ἐν ἧ καὶ δμώνυμος πόλις*». Περὶ τοῦ ἐτύμου δὲ τῆς λέξεως Στέφανος ὁ Βυζάντιος γράφει: «*Ἰθάκη νῆσος πρὸς τῇ Κεφαλληνίᾳ ἀπὸ Ἰθακίου [ἤρωτος], ἀφ' ἧς Ὀδυσσεύς. Τὸ ἐθνικὸν Ἰθακήσιος καὶ Ἰθακησία καὶ «Ἰθακος Ὀδυσσεύς» ὁμοφώνως τῷ οἰκιστῇ*».

Ἐπὶ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων ἡ νῆσος μνημονεύεται ὡς πατρὶς τοῦ Ὀδυσσεύς, τινὲς δὲ τῶν Ρωμαίων ποιητῶν ἀποδίδουν εἰς αὐτὴν τὸ ὄνομα Δουλίχιον.

Τὸ *Itinerarium* τοῦ Ἀντωνίου Αἰδούστου (524. 3) μετὰ τῆς Κεφαλληνίας, Ζακύνθου καὶ Δουλιχίας ἀναγράφει οὐχὶ τὴν Ἰθάκην ἀλλὰ ὄρος Ἰθακον, ἀνήκον εἰς τινὰ τούτων, ὅπερ ἦτο πατρὶς τοῦ Ὀδυσσεύς: «*Insulae Cephaloniae, Zacynthos et Dulichia: hic est mons Ithacos, ubi est patria Ulixis*»¹.

Ὁ συντάκτης τοῦ ἀρθροῦ Ἰθάκη τῆς Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ. γράφει περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως ὅτι «*κατὰ τινὰς τὸ ὄνομα προέρχεται ἐκ τοῦ ἰθῆ = εὐθυμος, κατ' ἄλλους δὲ εἶναι φοινικικῆς καταγωγῆς καὶ τῆς αὐτῆς ρίζης πρὸς τὸ τῆς Ἰτύκης (Utica) - Οὐτίκης καὶ σημαίνει ἀποικίαν*»².

Ἡ παρ' Ἡσυχίῳ γλῶσσα εἶναι: ἰθῆ· *εὐφροσύνη*.

Τελευταίως ὁ A. Carney³ περὶ τῆς λ. γράφει: Ἰθάκη· *forme pélasgique de Ἰθάκη, nom dérivé éventuellement de Ἰθαξ un des surnoms de Prométhée, dieu du feu (i.e. aidh «bruler»), «la claire, la chaude»*.

¹ A. Μηλιαράκη, Γεωγραφία πολιτικὴ νέα καὶ ἀρχαία τοῦ νομοῦ Κεφαλληνίας, Ἀθήνησιν 1890, σ. 231 - 232.

² Πβ. C. Bursian, *Geographie von Griechenland*, Leipzig, 1872, II₃, σ. 368, σημ. 2.

³ *Dictionnaire Étymologique du Proto-Indo-Européen*, Louvain 1955, σ. 27.

**I. Τὸ ὄνομα τῆς Ἰθάκης κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς
καὶ νεωτέρους χρόνους.**

Τὸ ὄνομα τῆς νήσου ἀπὸ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων καὶ ἐντεῦθεν ὑπέστη μεταβολὰς διὰ τοῦτο εἶτε δλόκληρος ἢ νῆσος, εἶτε μόνον ἢ πόλις (καὶ ὁ λιμὴν) αὐτῆς εἶναι γνωστὴ ὡς: *Θιάκη* ἢ, *Θιάκι*¹ τό, *Θακοῦ* ἢ, *Φιάκι*, *Val di Compare*, *Cefalonia piccola*, *Anticefalonia*, *Βαθὺ* τό, καὶ *Χώρα* ἢ.

Θιάκη, ἢ. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι γνωστὴ ἡ νῆσος ἤδη τῷ 1478: «*Ἐπῆρεν ὁ Τοῦρκος τὰ νησία Θιάκην καὶ Λόφιμον καὶ τὴν Ἀγίαν Μαύραν*»². Τὸν τύπον τοῦτον σημειώνει καὶ ὁ Μελέτιος³: *Ἰθάκη καὶ κοινῶς Θιάκη*.

Ὁ τύπ. *Θιάκη* ἐρμηνευτέος ἐκ τοῦ *Ἰθάκη* διὰ μετάρθεσιν⁴ τοῦ *ι*, ἐκ δὲ τοῦ *Θιάκη* ἢ, δι' ἐπίδρασιν τοῦ οὐσ. *νησι* ἐλέχθη καὶ *Θιάκι* τό.

Θιάκι, τό. Εἰς διάταγμα τῆς Βενετικῆς Γερουσίας⁵ ἤδη τῷ 1504 ἡ νῆσος ἀπαντᾷ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Thiaci*, εἰς διαθήκην⁶ δὲ τοῦ ἔτους 1585 ἐκ τῆς νήσου ἀναγράφεται: «*τὸ νησί Θιακίου*» καὶ «*τὸ Θιάκι*». Ὁ τύπ. *Θιάκι* μαρτυρεῖται περὶ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ εἰς τὸ Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων Σουλτάνων⁷: «*Ὁ σουλτάν Μπαγιαζίτης τότε ἐπῆρε καὶ τὴν Κεφαλονία καὶ τὸ Θιάκι καὶ ἔβαλε φυλάκτορες εἰς αὐτά, ἤγουν ἡ ἀρμάδα του*». Κατὰ τὴν ἰδίαν δὲ ἐποχὴν *Isale del Theaki* καλεῖ τὴν νῆσον ὁ Th. Porcacchi⁸. Κατὰ τὸ 1637 ὁ Θωμᾶς Ἀποστόλου Μπούας «*πῆρε φέουδα ἀπὸ τὴν σινοριὰ [τῆς Ἐνετίας] στὸ Θιάκι*»⁹. Μετὰ ταῦτα τῷ 1797 εἰς ἐνθύμησιν¹⁰ ἀνα-

¹ Διὰ τοὺς σημερινούς τύπους *Θιάκι*, *Βαθὺ* καὶ *Χώρα* βλ. Σπ. Ν. Μουσοῦρη, Τοπωνυμικὸν τῆς νήσου Ἰθάκης καὶ ἐπώνυμα τῶν Ἰθακησίων, Ἀθῆναι 1959, σ. 25, 37, 38, 88.

² Σ. Λάμπρου-Κ. Ἀμάντου, Βραχέα Χρονικά, Πραγμ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, ΑΙ (1932), σ. 57 (ἔγγρ. 30, 25).

³ Γεωγραφία Παλαιὰ καὶ Νέα, Ἐνετίησιν 1807, τόμ. 2, σ. 301.

⁴ C. Bursian, ἔνθ' ἄν., σ. 366. Πβ. Β. Φάβην, Μετάφθεσις καὶ ἀντιμετάφθεσις φθόγγων, Λεξικογραφικὸν Δελτίον (Ἀκαδημίας) 1 (1939), σ. 110. Δ. Γεωργακᾶν, Τοπωνυμικά, Λαογραφία 12 (1938-1948), σ. 192. Μ. Φιλήνταν, Γλωσσολογία καὶ γλωσσολογία ἑλληνική, τόμ. 2, σ. 175.

⁵ Α. Μηλιαράκη, ἔνθ' ἄν., σ. 191.

⁶ Π. Καλλινίκου, Μία Θιακιά διαθήκη τοῦ 1585, Ἑλληνικὴ Δημιουργία, τόμ. 7 (1951), σ. 407.

⁷ Ἐκδ. Γ. Ζώρα, Ἀθῆναι 1958, σ. 134, 8.

⁸ L'isole più famose del mondo, 1572.

⁹ Κ. Σάθα, Ἑλληνικά Ἀνέκδοτα, Ἀθήνησιν 1867, τόμ. 1, σ. ρκζ'.

¹⁰ Σ. Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομν. 7 (1910), σ. 250.

γράφεται ότι «ηλθαι ἕνας κουμσαρίας διὰ τὰ συσίτη τῆ δημοκρατεία στὸ Θυάκι», ἐξ ἐτέρας δὲ ἀπὸ τὴν Ἡπειρον¹ τῷ 1798 μαρτυρεῖται ὅτι μετὰ τὴν ἐκεῖ ὑπὸ τῶν Τούρκων γενομένην καταστροφὴν «ἐγιομίσαν τὰ Νησιά ἀνθρώπους Κεφαλονιά καὶ Θυάκι». Ὁ τύπος Θιακί (Θυάκι καὶ Θηάκει) ἀπαντᾷ καὶ εἰς τοὺς Πορτολάνους².

Ὁ κάτοικος τῆς νήσου εἶναι γνωστὸς ὑπὸ τὸν λόγιον τύπον Ἰθακήσιος. Μαθηταὶ τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς μαρτυροῦνται οἱ Ἀναστάσιος καὶ Κωνσταντῖνος Ἰθακήσιοι³. Καὶ σήμερον ἐν Ἀθήναις ὑπάρχει ἐπών. Ἰθακήσιος⁴. Ὁ Μελέτιος⁵ σημειώνει τὸν τύπον Ἰθιακός.

Κοινῶς λέγεται σήμερον Θιακός. Καὶ ἐν παροιμίᾳ: Οἱ Θιακοὶ μὲ τὴ σοφία τοὺς βροῆκαν τὴ θεότητα⁶. Νικολῆς Θιακός ναυτικὸς μαρτυρεῖται τῷ 1807⁷. Ὡς ἐπών. ὑπάρχει ἀκόμη εἰς Κεφαλληνίαν⁸, Λευκάδα, Κύθηρα καὶ Γαργαλιάνους, ὡς παρωνύμιον δὲ εἰς τὴν Θήραν (ὁ καταγόμενος ἀπὸ τὴν Ἰθάκην)⁹. Ἐπίσης τὸ ἐπώνυμον ἀπαντᾷ ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τὴν διπλῆν γραφὴν Θιακός καὶ Θειακός (τὸ δεύτερον ὄχι ὀρθῶς). Εἰς τὴν Ἰθάκην (Πλατρεϊθιά) ἔχομεν ἐπών. Θιακογιῶργος¹⁰ εἰς δὲ τὴν Ἄρταν τῆς Ἡπείρου τὸ Θιακογιάννης¹¹.

Ὡς ἐπίθ. θιακός ἡ λέξις χρησιμοποιεῖται διὰ τὰ δηλώση τὸ κατ' ἐξοχὴν σταφύλι τῆς νήσου, «θιακὸ σταφύλι», εἰς δὲ τὴν Κεφαλληνίαν «θιακιά» εἶναι εἶδος ἐλαίας μεταφερθείσης ἐξ Ἰθάκης. Καὶ τοπων. ἐν Ἰθάκῃ σήμερον καλεῖται Θιακὸ τό¹².

¹ Δ. Σάρορο, Ἡπειρωτικαὶ ἐνθυμήσεις ἢ χρονικὰ σημειώματα καὶ ἐπιγραφαί, Ἡπειρ. Χρονικὰ 12 (1939), σ. 118.

² E. Delatte, Les portulans grecs, Paris 1947, σ. 53, 12, 54, 16, 207, 21, 28 κ.ά.

³ Σμυρναίου, Οἱ Ἰθακήσιοι καὶ ἡ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἐκπαίδευσις, Ἡμερολόγιον Ἰθάκης, 1928, σ. 145. Ἰθακήσιοι ἦσαν καὶ δύο πρῶτοι διευθυνταὶ τῆς Σχολῆς, ὁ Ἰερόθεος Δευδρινός καὶ ὁ Χρῦσανθος Καραβίας.

⁴ Ἐξ Ἁγίων Σαράντα τῆς Ἰθάκης καταγόμενος, βλ. Ἡμερολόγιον Ἰθάκης 1928, σ. 234.

⁵ Ἐνθ' ἄν., σ. 233.

⁶ Α. Διγνοῦ, Ἀρχεῖον Κοινότητος Ὑδρας, τόμ. 3, σ. 150.

⁷ Γ. Βερέττα, Συλλογὴ παροιμιῶν, ἐν Λαμῖα 1860, σ. 82. Ὁ συνάδελφος Δ. Λουκᾶτος, Κεφαλονίτικα Γνωμικά, Ἀθῆναι 1952, σ. 206, ἀναγράφει τὸ γνωμικὸν καὶ ἀπὸ τὴν Ἐρισσον Κεφαλληνίας ὑποθέτει δὲ ὅτι ἐνταῦθα ὑπόκειται λογοπαίγνιον μεταξὺ τῶν λέξεων Θιακός καὶ θέος, ὅπου τὸ θιακός χρησιμοποιεῖται ὡς τὰ σημαίνει θεακός = ὀπαδός τοῦ Θεοῦ.

⁸ Α. Μηλιαράκη, ἔνθ' ἄν., σ. 116.

⁹ Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

¹⁰ Ἐφημ. «Νέα τῆς Ἰθάκης», ἔτος 7 (1958), ἀριθμ. φύλλ. 114, σ. 4.

¹¹ Ν. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. 1, σ. 95.

¹² Σ. Μουσοῦρη, ἔνθ' ἄν., σ. 37.

Ἄ τῆς. Θιακός ἐκ τοῦ Ἰθακικός *Θιακικός καὶ εἶτα δι' ἀπλολογίαν Θιακός¹.

Θακοῦ - Φιάκι. Ἦδη τῷ 1153 ἡ νῆσος ὑπὸ τοῦ περιγηθέντος τὴν Ἑλλάδα Ἄραβος γεωγράφου Ἐδριζῆ καλεῖται *Thakou* καὶ χαρακτηρίζεται ὑπὸ τούτου ὡς ὠραία, δασώδης καὶ ἀπέχουσα 30 μίλια ἀπὸ τοὺς Κορφοῦς². Οἱ Τοῦρκοι ἐκάλουν τὴν νῆσον *Phiachi - Φιάκι*³.

Val di Compare. Εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς⁴ καὶ τὰ ἐπίσημα μεσαιωνικά ἔγγραφα⁵ ἡ νῆσος διατηρεῖ τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς ὄνομα Ἰθάκη. Παλαιότερον εἰς τὸν Συνέκδημον Ἰεροκλέους (6 μ.Χ. αἰ.) ἀναγράφεται Ἰθάκη νῆσος, ἐνῶ τὰ χειρόγραφα παραδίδουν καὶ τὴν γραφὴν ἡ Θρακῆ νῆσος⁶. Κατὰ τὸν μεσαίωνα ὅμως προσέλαβε καὶ τὸ ὄνομα *Val di Compare*, ὑπὸ τὸ ὁποῖον τὴν ἀναφέρουν οἱ πλεῖστοι τῶν συγγραφέων, χρονογράφων καὶ γεωγράφων τῆς Δύσεως.

Ἡ ἀρχαιότερα γνωστὴ ἱστορικὴ μαρτυρία τοῦ ὀνόματος τούτου εἶναι τοῦ ἔτους 1104 ὑπὸ τοῦ Γενοουσιῶν χρονογράφου Cafarus⁷. Οὗτος ἀναφέρει ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ ἐναντίον τῶν σταυροφόρων ἀποσταλεὶς στόλος συνεκεντρώθη εἰς τὴν νῆσον, τὴν ὁποῖαν πρῶτος ἀποκαλεῖ *Val di Compare*.

Μετὰ ταῦτα περὶ τὰ τέλη τοῦ 12^{ου} αἰῶνος ὁ χρονογράφος Benedictus Petroburgensis⁸ περιγράφων τὴν κατὰ τὸ 1191 ἐκ τῆς Ἁγίας Γῆς ἐπάνο-

¹ Πβ. Δ. Γεωργακᾶν, ἐνθ' ἄν.

² P. Coronelli, *Memorie istoriografiche de' regni della Morea, Negroponte e littorali fin' a Salonichi*, 1865, σ. 158. Πβ. Α. Μηλιαράκη, ἐνθ' ἄν., σ. 232. Ὁ Α. Λεκατσᾶς, Ἡ Ἰθάκη, Ἐν Ἀθήναις 1933, σ. 158, σημειώνει τὸν τύπον *Θιάκου*, τό.

³ P. Coronelli, ἐνθ' ἄν. Α. Μηλιαράκη, ἐνθ' ἄν. Ὁ Α. Λεκατσᾶς, ἐνθ' ἄν., σ. 183 σημειώνει τὸν τύπον *Phiadu*.

⁴ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, *Περὶ θεμάτων*, τόμ. 3 (ἐκδ. Βόννης), σ. 54, 10. Ν. Χωνιάτη, 114, 17: Ἡ Ἀστεις... ἦν φασιν οἱ πάλαι κεῖσθαι μέσον Ἰθάκης καὶ τῆς τῶν Κεφαλλήνων τετραπόλεως. Καὶ Ἄννα Κομνηνὴ 1, 198, 6: ὁρᾶτε ταυτηνὴ τὴν νῆσον Ἰθάκην.

⁵ Miklosich-Müller, *Acta* 5, 44, 19 (ἔτος 1262).

⁶ Κ. Πορφυρογεννήτου, τόμ. 3, σ. 393, 431.

⁷ *De liberatione civitatum orientis* (Pertz, *Mon. Germ. Script.* 18, σ. 46, 36). Πβ. *Fonti per la Storia d'Italia*, σ. 118. Ἰωσ. Πάρτης-Α. Γ. Παπανδρέου, *Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη, γεωγραφικὴ μονογραφία*, ἐν Ἀθήναις 1892, σ. 154, σημ. 1. L. Salvator-N. Κ. Παυλάτου, Ἡ πατρίς τοῦ Ὀδυσσεῦς, ἐν Ἀθήναις 1906, σ. 14. Α. Λεκατσᾶς, ἐνθ' ἄν., σ. 157, 181.

⁸ *Vita Henrici II*, ἐν Bouquet, *Rerum Gall. et Franc. Script.* XVII, σ. 532. Πβ. I. Πάρτης-Α. Γ. Παπανδρέου, ἐνθ' ἄν., σ. 112, σημ. 3 καὶ σ. 154. L. Salvator-N. Παυλάτου, ἐνθ' ἄν. *Brompton Twysden, Historiae Anglicanae Scriptorum*, τόμ. X, σ. 1215. Α. Λεκατσᾶς, ἐνθ' ἄν., σ. 159.

δον εις την Γαλλίαν τοῦ βασιλέως Φιλίππου Αὐγούστου ποιεῖται μνεῖαν καὶ τῆς Ἰθάκης ὑπὸ τὸ ὄνομα *Fale de Comprar*, ἀναφέρων αὐτὴν μετὰ τῆς Κεφαλληνίας (*Chefeline*). Κατ' αὐτὸν αἱ δύο νῆσοι καλοῦνται *portus Wiscardi* καὶ ὁ πλοῦς μεταξὺ τῶν νήσων τούτων εἶναι λίαν ἐπικίνδυνος ἕξ αἰτίας τῶν πειρατῶν. Εἰς τὸ στενὸν τοῦτο εἶχεν αἰχμαλωτισθῆ ἀπὸ Δαλματοῦς πειρατὰς καὶ ὁ ἐπίσκοπος τῆς Κεφαλληνίας¹.

Βραδύτερον ὅτε αἱ νῆσοι τοῦ Ἰονίου περιήλθον εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἑνετῶν, ὁ ἄρχων τῶν νήσων Ματθαῖος ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς Ἑνετικῆς Πολιτείας, δώσας μάλιστα τῷ 1209 τὸν ὄρκον ὑποτελείας διὰ τὰς νήσους Κεφαλληνίαν, Ζάκυνθον καὶ *Insulam vallis Compari* (Ἰθάκην)².

Ἐπίσης ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15^{ου} αἰῶνος (1422) γράψας Φλωρεντῖνος περιηγητῆς Christophorus Buontelmonti³ καλεῖ τὴν Ἰθάκην *Vale di Compare*. Εἰς τὸ χειρόγραφον τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεώς του ἀναγράφεται: « Δείξαντες τὴν Λευκάδα, νῦν πρὸς τὴν Δουλιχίαν πορευθῶμεν, ἦτις Ἰθάκη μὲν πάλαι ἐλέγετο, νῦν δὲ Κομπαρέα ὀνομάζεται καὶ περικλείεται βουνοῖς θηηλοτάτοις καὶ ὄρεσιν ».

Εἰς ἔγγραφον⁴ τοῦ 1500 μεταξὺ ἄλλων ἀναγιγνώσκομεν: « *Di Sier Jacomo Venier, capetanio di le galie grosse, date in Valle di Compare, à di 9 zugnio* ».

Οὗτω καλεῖται ἡ νῆσος τῷ 1504 καὶ εἰς διάταγμα τῆς Βενετικῆς Γερουσίας⁵ πρὸς τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ διοικητὰς αὐτῆς, πρὸς τοὺς ὁποίους γνωρίζει ὅτι ἡ παρὰ τὴν Κεφαλληνίαν κειμένη νῆσος εἶναι ἔρημος καὶ πρέπει νὰ

¹ Οὐίλλ. Μίλλερ - Σ. Λάμπρου, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, ἐν Ἀθήναις 1909 - 1910, τόμ. Α', σ. 225.

² Καρόλου Χόπφ - Ἰωάννου Α. Ρωμανοῦ, Γρατιανὸς Ζώρξης αὐθέντης τῆς Λευκάδος, ἐν Κερκύρα 1870, σ. 228.

³ Τὸ ἔργον τοῦ ἐξεδόθη ὑπὸ Ἐ. Legend, Description des îles de l'Archipel par Christophe Buontelmonti. Version grecque par un anonyme, publiée d'après le manuscrit du Sérail avec une traduction française et un commentaire. Paris 1897. Ἀποδίδεται δὲ τόση σημασία εἰς τὸ ἑλληνικὸν χειρόγραφον (τὴν μετάφρασιν) ὥστε θεωρεῖται τοῦτο μᾶλλον ὡς ἀντίγραφον παλαιοῦ βυζαντινοῦ χειρογράφου, τὸ ὁποῖον ἴσως ἐξεμεταλλεύθη ὁ Β. Μέρος τοῦ χειρογρ. τούτου εὐρίσκειται εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων, βλ. H. Momont, Catalogue des manuscrits grecs..., Paris 1897, σ. 45 - 46. Πβ. Α. Λεκατσᾶν, ἐνθ' ἄν., σ. 181 - 182. Περὶ τῆς οἰκογ. τῶν Buontelmonti βλ. Ν. Βέη, Βυζαντις 1 (1909), σ. 236 κέξ. Jiresec, Byz. Neugr. Jahr. 1 (1920), σ. 1 - 16. C. Hoph, Chroniques Gréco-Romanes, σ. 530. I. Μελά, Κυκλαδικὰ 1 (1956), σ. 10 - 11.

⁴ Marino Sanuto, Diarii, 3, 444.

⁵ Τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἐν τῷ Archivio della Cefalonia, Lib. 1, σ. 21, εὐρισκομένου διατάγματος βλ. εἰς Κ. Σάθα, Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα, ἐνθ' ἄν., σ. ρλ'. Πβ. Α. Μηλιαράκη, ἐνθ' ἄν., σ. 191.

κατοικηθῆ καὶ νὰ καλλιεργηθῆ. Οἱ δὲ ἐκεῖ μεταβαίνοντες θὰ ἐλάμβανον γαίας δωρεὰν καὶ ἐπὶ μίαν πενταετίαν θὰ ἦσαν ἀπηλλαγμένοι φόρων: « *Decreto dell'Eccmo Senato del 1504. Tiachi. Et perchè si attrova una insula nominata Val di Compare, situata per mezzo della Cefalonia, al presente disabitata, ma per le relazioni si ha era gia fertile e fruttifera...* ».

Τῷ 1590 ὁ Ang. Basadonna περιγράφει εἰς ἔκθεσίν του τὴν ἔτι ἀραιῶς κατοικουμένην νῆσον *Theachi* καὶ συνιστᾷ αὐτὴν πρὸς περαιτέρω ἀποίκισιν: « *Treῖς μόναι πόλεις — γράφει — οἰκοῦνται ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης ὧν ἡ μὲν ὀνομάζεται Βαθύ, παρ' αὐτὴν δὲ κείται κάλλιστος λιμὴν, νῦν φέρων τὸ αὐτὸ ὄνομα, ἐνῶ πρότερον ἐκαλεῖτο Val di Compare, ἡ δευτέρα δὲ Ἀνωγῆ (Ανοι) καὶ ἡ τρίτη Στραβονίκιον ἐν ταύταις δὲ δυνατὸν νὰ οἰκῶσιν ἐν ὄλῳ 1500 ψυχαί* »¹. Μεταγενέστερος δὲ περιηγητῆς ὁ Dom. Niger (1557) καλεῖ τὴν Ἰθάκην *Val di Compare*².

Εἰς χάρτην³ τῆς Ἑλλάδος, δημοσιευθέντα ἐν Βενετίᾳ τῷ 1545 σημειοῦται ἡ Ἰθάκη ὑπὸ τὸ ὄνομα *Val Compare*, εἰς ἄλλους δὲ χάρτας γαλλιστὶ συντεταγμένους ὁ τῆς Ἰθάκης⁴, εἰς μὲν τὸ σῶμα φέρει τὴν ἐπιγραφὴν *Isle de la petite Cefalonie ou Val de Compare*, εἰς δὲ τὸ μεταξὺ τῆς Ἰθάκης καὶ τῆς Κεφαλληνίας στενὸν τὸν χαρακτηρισμὸν *Canal du Val de Compare*.

Εἰς ἄλλον χάρτην⁵ τοῦ 1705 ἡ νῆσος σημειοῦται ὡς *Ile du Val de Compare*, εἰς δὲ τοὺς Πορτολάνους⁶ φέρεται ὅτι: « *ἂν θέλῃς νὰ περάσῃς μέσα τὴν Κεφαλωνίαν καὶ τὴν Βάλε ντὲ Κουμπάρε*», καὶ κατωτέρω⁷: « *εἰ δὲ θέλεις νὰ ὑπᾶς εἰς τὴν Βάλε ντὲ Κουμπάρε* ».

Ὁ Βενετὸς προβλεπτῆς Κεφαλληνίας Ant. Calbo⁸ εἰς ἔκθεσίν του καλεῖ *Val di Compare* ὄχι ὄλην τὴν νῆσον Ἰθάκην ἀλλὰ μόνον τὸν λιμένα αὐτῆς Βαθύ.

Ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν ἡ νῆσος εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ Ἰθάκη περιηγητικοῦ συγγράμματος τοῦ Buontelmonti λέγεται καὶ *Κουμπάρεα*.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἡ νῆσος εἰς λαϊκὴν παράδοσιν⁹, ἥτις ἐπιζῆ καὶ

¹ I. Πάρις - Α. Γ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 147, σημ.

² Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἀν., σ. 183. P. Coronelli, ἔνθ' ἀν., σ. 158. L. Salvator - Ν. Κ. Παυλάτου, ἔνθ' ἀν., σ. 15. Πβ. C. C. Schreiber, *Ithaca oder Versuch einer geographisch - antiquarischen Darstellung der Insel Ithaca nach Homer und den neuern Reisenden, mit einer Kupfertafel, Leipzig 1829, σ. 3.*

³ Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἀν., σ. 183.

⁴ Δ. Καμπούρογλου, *Τοπωνυμικὰ παράδοξα*, Ἀθήναι 1920, σ. 46.

⁵ Κατὰ πληροφориαν τοῦ συναδέλφου Δ. Λουκάτου.

⁶ E. Delatte, ἔνθ' ἀν., σ. 42, 15.

⁷ Αὐτόθι, σ. 45, 13.

⁸ I. Πάρις - Α. Γ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 140, σημ. 6.

⁹ Ἡ παράδοσις αὕτη ἔχει ὡς ἐξῆς περιῖπου: Ὕνεκα τῶν λυμαινομένων τὸ Ἰό-

σήμερον¹ καλεῖται καὶ *κοιλάδα τοῦ Κομπάρου ἢ κοιλάδα τοῦ Κομπάρου*² εἰς ἄλλην δὲ παράδοσιν³ ὀνομάζεται *Κομπαρία*.

Ἡ παράδοσις ὁμοῦ περὶ τοῦ «*κουμπάρου*», ὡς ὀρθῶς παρετήρησε καὶ ὁ Δ. Καμπούρογλου⁴, ἀνήκει εἰς τὰς ψευδερμηνευτικὰς παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι συντελοῦν μὲν εἰς τὸ νὰ διατηρῆται ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ ἐρμηνεύεται ὀνομασίαι. Χαρακτηριστικὸν εἶναι πρὸς τούτοις ὅτι καὶ εἰς τοὺς μνημονευθέντας χάριτας γράφεται *Val de Campare* καὶ ὄχι *Val du Compere* (τοῦ ἀναδόχου, τοῦ κουμπάρου, ὅπως θέλει ἡ παράδοσις).

Ἄλλοῦ λοιπὸν πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν αἰτίαν τῆς ὀνομασίας. Παρὰ Βυζαντινοῖς εἶδος πλοίου ἦτο γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα: *κουμπαρία, κουμπάριον, κουμβάριον, κομπάριον, κομβάριον, κουμπάρα*.

Οὕτω παρ' Ἀνω ὑ μ φ⁵ ἀναγιγνώσκομεν: «Τὸ δὲ Καραβίτιον τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ἔκτισε Μιχαὴλ ὁ ἀναιρεθεὶς ὑπὸ Βασιλείου. Ἐκλήθη δὲ οὕτως διὰ τὴν τοιαύτην αἰτίαν. Χήρα γυνὴ ἦν ἐν τοῖς χρόνοις Θεοφίλου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὃ δὲ πραιπόσιτος τοῦ Θεοφίλου ὀνόματι Νικηφόρος, ἀφῆρπασε *κουμπαρίαν* τῆς χήρας ἐνμεγέθη...» καὶ κατωτέρω: «ποιήσαντες δὲ οἱ αὐτοὶ παιγιῶται *κουμπαρίαν μικρὰν ἐν σχήματι πλοίου μετὰ ἀρμένου...* καὶ ὁ πραιπόσιτος Νικηφόρος τῆς χήρας τὸ *πλοῖον γέμον κατέπει...*».

Ὅμοιως εἰς τοὺς Συνεχίζοντας τὸν Θεοφάνη (196, 17) φέρεται: «Ὁ τῆς Κρήτης στόλος ἀναγόμενος, ὡς *κουμβαρίων* ἄχρι εἴκοσι, ἐπὶ γαλέας καὶ τινὰς σατούρας μεθ' ἑαυτοῦ ἐπαγόμενος ἐληΐζετό τε καὶ κατεδουλαγῶγει νῦν μὲν τὰς Κυκλάδας νήσους περινοστών, νῦν δὲ ἄχρι

νιον πέλαγος πειρατῶν ἢ Ἰθάκη κατερημώθη καὶ μόνον εἰς τὰ ἐνδότερα ὄρεινὰ τμήματα αὐτῆς ἐκρύπτοντο ὀλίγαι οἰκογένειαι ποιμένων. Πλοίαρχος Βενετός, ἀγνωστον πότε, ἀλλ' ἀναμφιβόλως πρὸ τοῦ 1500, προσορμισθεὶς μίαν νύκτα ἔνεκα κακοκαιρίας εἰς τὸ ἀκατοίκητον αὐτὸ φαινομενικῶς νησί, εἶδεν εἰς αὐτὸ μακρὰν ἀπὸ τὴν παραλίαν φῶς. Ἐκ περιεργείας ὀρμώμενος καὶ ἀπὸ τὸ φῶς ὀδηγούμενος, ἀφοῦ ἐξῆλθεν ἀπὸ τὸ πλοῖον του, ἔφθασεν εἰς τὸν τόπον ὅπου ἦτο τὸ φῶς. Ἐκεῖ ἦσαν ὀλίγαι καλύβαι, εἰς μίαν τῶν ὁποίων εἶχε τότε γεννηθῆ παιδίον. Τούτου ὁ Βενετός, κατὰ παρακλήσιν τῶν γονέων τοῦ βρέφους, ἐγένετο ἀνάδοχος (κουμπάρου τοῦ πατρὸς τοῦ παιδίου). Ἐπειδὴ δὲ ἡ θείσις ὅπου προσορμίσθη τῷ ἐφάνη ὡς κοιλὰς, ὀνόμασε τὸν τόπον *Val di Compare = Κοιλάδα τοῦ Κομπάρου*. Βλ. Κ. Σάθα, ἔνθ' ἀν., σ. ρλ'. Πβ. Α. Μηλιαράκη, ἔνθ' ἀν., σ. 190 - 191 καὶ Α. Λεκατσάν, ἔνθ' ἀν., σ. 184 - 185. Φ. Μιχαλόπουλον, Ἰθάκη, τὸ νησί τοῦ Ὀδυσσεῆ, Ἑλληνικὴ Δημογραφία, τόμ. 7 (1951), σ. 353α.

¹ Δ. Δουκάτου, Χειρόγραφον Λαογραφικοῦ Ἀρχείου Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἀριθμ. 1294 (1956), σ. 68.

² Π. Χιώτου, Ἱστορικὰ ἀπομνημονεύματα, τόμ. 2, σ. 246.

³ Ἀπόθι, σ. 456.

⁴ Ἐνθ' ἀν., σ. 42.

⁵ De antiquitatibus Constantinopolitanis, PG, 122, 1237. Πβ. Ψευδοκωδινόν, Πάτρια τῆς Κωνσταντινουπόλεως 80, 8.

Προικοννήσον τὴν παραλίαν ἄπασαν ». Καὶ κατωτέρω (298, 7) : « Ὁ γὰρ τῆς Ταρσοῦ ἀμνησῶς, ὃς Ἑσμὸν ὠνομάζετο, τριάκοντα πλοίων μεγίστων, ἃ **κομβάρια** λέγεται, στόλον ἐξαρτυσάμενος κατὰ τοῦ κάστρου Ἐδρίπου δπλί- ζεται »¹. Ἀλλὰ καὶ παρὰ Κεδρηνῶ (2, 227, 4) φέρεται : « *Φώτιός τις ἀνήρ πολεμιστής.. κατὰ Ρωμαίων ἐστέλλετο μετὰ ἐπτὰ καὶ εἴκοσι **κομπαρίων**, ἃς δὴ γαλέας κατονομάζειν εἰώθασιν* »². Τέλος παρὰ Κωνσταντίνω Πορφυρογεννήτῳ (Περὶ θεμάτων 2, 61, 13, ἔκδ. Βόννης τόμ. 3) ἔχο- μεν : « *ἐπὶ δὲ τῆς βασιλείας Μιχαὴλ τοῦ υἱοῦ Θεοφίλου ἀνήλθεν ἀπὸ Ἀφρι- κῆς στόλος **λς' κομπαρίων*** ».

Παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ὅμως *κομπάρια*, *κομβάρια* ἢ *κομπάραι* ὀνο- μάζονται καὶ πλοῖα τῶν Σαρακηνῶν, εἰς τὰ ὁποῖα οὗτοι ἐπιβαίνοντες ἐλεη- λάτουν τὰ ἑλληνικὰ παραλία. Οὕτω, ὁ Κεδρηνὸς (2, 225, 11) λέγει : « *Κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον καὶ Ἑσμὸν ὁ τῆς Ταρσοῦ Ἀμνησῶς τῇ προηγου- μένῃ ἐπαιρόμενος νίκη, τριάκοντα πλοῖα μέγιστα ἐξαρτυσάμενος (**κομπάρια** ταῦτα καλεῖν εἰώθασιν οἱ Σαρακηνοὶ) τῇ πόλει ἐπιτίθεται τοῦ Ἐδρί- που³, ὁ δὲ Λέων (Τακτικά 18, 138. PG, 107, 980) : « *Καὶ τὴν θάλασσαν διὰ τῶν παρ' αὐτοῖς (τοῖς Σαρακηνοῖς) πλοίων τῶν λεγομένων **κομβαρ- ρίων**, καὶ ὅτε μὴ πρὸς τὴν ἡπειρον ἐκστρατεύουσι, διὰ τῆς θαλάσσης ἐξέρ- χονται πρᾶϊδας τε ποιῶντες κατὰ τῶν παραθαλασσίων χωρίων* ». Ἀλλαχοῦ⁴ φέρεται ἐπίσης : « *μετὰ πλοίων μεγάλων, ἃ **κομπάραι** τοῖς ἐκ τῆς Ἄγαρ ὠνόμασται, τὴν πόλιν τοῦ Ἐδρίπου προσέβαλε* » καὶ « *τὰ πλοῖα ταῦτα **κομ- πάραι** καλεῖν εἰώθασιν οἱ Σαρακηνοὶ* ».*

Ἡ *λ. κομπάρα* τῶν Βυζαντινῶν πρὸς δῆλωσιν πλοίου καὶ μάλιστα μεγάλου τριεστίου διετερήθη καὶ σήμερον⁵ διαλεκτικῶς ὑπὸ τοὺς τύπους *καμπάρα*, ἢ (Μεγίστη, Σῦρος, Χίος)⁶ *καπάρα* (Κύπρος) *γαμπάρα* ("Ἄνδρος⁷

¹ Διὰ τὸν τύπον *κομβάρια* βλ. καὶ Ψευδοκωδινού, ἔνθ' ἀν., 299, 17.

² Διὰ τὸν τύπον *κομπάρια* βλ. αὐτόθι, 81, 4, 14 καὶ Μ. Κιγάλα, Σύνοψις διαφόρων ἱστοριῶν, Ἑνετίσιν, ἀχλζ', σ. τξθ'.

³ Πβ. Fabroti, Γλωσσάριον εἰς Κεδρηνόν, τόμ. 2, σ. 913.

⁴ Βλ. Δ. Καμπούρογλου, ἔνθ' ἀν., σ. 42-43. Διὰ τοὺς ἀνωτέρω τύπους βλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, ἐν Ἀθήναις 1952, τόμ. 5, σ. 362-363. Τοῦ αὐτοῦ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου Λαογραφικά, ἐν Ἀθήναις, τόμ. 1 (1950), σ. 308-309, τόμ. 2 (1950), σ. 176.

⁵ Κατὰ πληροφορίας τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορ. Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

⁶ Βλ. καὶ Ν. Κοτσοβίλη, Περὶ ἐξαρτισμοῦ τῶν πλοίων, ἐν Ἀθήναις 1894, σ. 139. Γ. Στρατήγη, Ἡρῶα καὶ μνημόσυνα, ἐν Ἀθήναις 1906, σ. 17 :

« Ὁ στρίμμιο τοῦ τιμονιοῦ μᾶς σίμωσε μ' ἀντάρα
ὁ Τούρκος κονιοζύγωνε ἡ μαύρη μου καμπάρα
ἀστροπελέκια καὶ φωτιά καὶ κεραννοὺς πετοῦσε ».

⁷ Ι. Βογιατζίδου, Γλώσσα καὶ Λαογραφία τῆς νήσου Ἄνδρου, Ἀθήναι, τόμ. 3 (1956), σ. 304-305. Φωτογραφίαν βλέπε αὐτόθι, τόμ. 4 (1957), σ. 139.

Θήρα, Κύθνος)¹ πβ. και « ἀφοῦ ἐβιζιτάρισε μίαν γαμπάραν φραντζέζικην »², γαβάρα³ και γαμπαρί (Θήρα) ἢ μικρὰ γαμπάρα, τὸ μικρὸν τριίστιον πλοῖον.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μαρτυρεῖται κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα παρ' Εὐσταθίου (Π 584, 24) και ὁ τύπος *ξυλοκουμβάρα*: « Τὸ δὲ ρηθὲν *κυμβαῖον ποιήριον κυμβίον* ἕτεροι γράφουσι λέγοντες και ὅτι *ἔοικε κατὰ σχῆμα πλοῖω καλουμένω κύμβη* ἐξ οὗ ἴσως και παρωνόμασται. *Ἐῖη δ' ἂν ἴσως τοιοῦτον πλοῖον ἢ κοινῶς ὀνομαζομένη πρὸς τινων ξυλοκουμβάρα*, ὡς δῆθεν ἐκ παραφθορᾶς τοῦ *κύμβη*, ἵν' ἢ τὸ σκῶμμα *ξυλοκύμβη* λεγόμενον ἐπὶ γυναικῶν αἷς οὔτε κάλλος ἐπανθεῖ οὔτε σύμμετρον μέγεθος ».

Ἡ παρομοίωσις ὅμως αὕτη πρὸς τὰ πλοῖα ἦτο γνωστὴ και εἰς τὴν ἀρχαιότητα και σήμερον, οὕτω δὲ ἐλέγετο⁴: « Ἀκάτια τὰ τῶν ἀκατίων ἰστία, λέγεται δὲ και ἐπὶ μεγάλων, ταύτη ἄρα και τοὺς μικροὺς τὰ σώματα ἀκάτια λέγουσι ». Και σήμερον τὴν ὠραίαν γυναῖκα κατὰ τόπους λέγουν *φρεγάδαν, σκοῦναν, νταρνιάναν*, ἐνῶ τὴν παχειάν, δυσειδῆ και δυσκίνητον καλοῦν *μαοῦναν ἢ σακολαίβαν*⁵. Ἐν Μεγίστη δὲ *καμπάραν*⁶ ἢ *ξυλοκουμπάραν*⁷ σήμερον σκώπτοντες ὀνομαζοῦν τὴν γυναῖκα « ἢ οὔτε κάλλος ἐπανθεῖ οὔτε σύμμετρον μέγεθος ».

Διὰ τὸν τύπον τῆς λέξεως ἀναφέρομεν ὅτι *ξυλοκουμπάρα* ἢ *ξυλοκουμπάρι* εἶναι σήμερον σανὶς ἐπὶ τῆς ὁποίας καθήμενοι οἱ ναῦται ἀναβιβάζονται διὰ σχοινίου εἰς τοὺς ἴστους ἵνα κάμουν διαφόρους ἐπισκευάς⁸.

Τέλος ὁ τύπος *καραβοκουμπάρα* μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Δουκαγγίου (ἐν

¹ Βλ. και Λεξικά Βλάχου (1659) και Αἰνιᾶνος (1860) ἐν λ., Λ. Παλάσκα-Μ. Γούδα, Γαλλοελληνικὸν Λεξικὸν Ναυτικῶν ὄρων, ἐν Ἀθήναις 1898, σ. 345, ὑπὸ τὸ λῆμμα *Gabare*.

² Γ. Σαχτούρη, Ἱστορικὰ ἡμερολόγια τοῦ ναυτικοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821, ἐν Ἀθήναις 1890, σ. 16. Πβ. και περιοδ. Πανδώρα, τόμ. 17, σ. 247 και Ἐφημερ. τῶν Φιλομαθῶν, τόμ. 13, σ. 1676.

³ Λεξικὸν Ἀγγ. Βλάχου, ἐν λ. Π. Βλαστοῦ, Συνώνυμα και συγγενικά, Ἀθήναι 1931, σ. 301. Λ. Παλάσκα, Ὀνοματολόγιον ναυτικόν, ἐν Ἀθήναις 1884, σ. 55. Ν. Κοτσοβίλη, ἐνθ' ἀν., σ. 127. Γ. Βλαχογιάννη, Χιακὸν Ἀρχεῖον, τόμ. 5, σ. 109. D. Hesseling, *Les mots maritimes empruntés par le grec aux langues romanes*, Amsterdam 1903, σ. 16. Πβ. τὸ βενετικὸν και ἰταλικὸν *gabarra*, ὅπερ σημαίνει μικρὰν λέμβον τοῦ ποταμοῦ, μεγάλην λέμβον ἢ πολεμικὸν τριίστιον πλοῖον διὰ μεταφορὰν στρατοῦ και πολεμοφοδίων, βλ. N. Zingarelli, *Vocabolario della lingua Italiana*, Bologna 1955, ἐν λ. Τοῦτο ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ βυζαντινὸν *καράβιον*, βλ. C. Battisti-G. Alessio, *Dizionario Etimologico Italiano*, Firenze 1952, ἐν λ.

⁴ Φρονίχου, Ἐκλογαί.

⁵ Βλ. Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικά, τόμ. 2, σ. 176.

⁶ Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

⁷ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος και πολιτισμὸς 5 (1952), σ. 363.

⁸ Τοῦ ἀύτοῦ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ λαογραφικά 1, 309.

λ. *κομβάριον*) ὡς ἀπαντῶν παρὰ κώδικι τοῦ Βατικανοῦ: « *καὶ εἶχε καρ-
βοκουμπάρης παμμεγεσιότηης* ».

Πόθεν ὅμως τὸ ἔτυμον τῆς λέξεως *κουμπάρια - κουμπάριον*;

Ἦδη τὸν IB' αἰῶνα ὁ Εὐστάθιος (Π 584, 24) παρατηρεῖ: « *Εἶη δ' ἂν ἴσως τοιοῦτον πλοῖον ἢ κοινῶς ὀνομαζομένη πρὸς τινων ξυλοκουμβάρα, ὡς δῆθεν ἐκ παραφθορᾶς τοῦ κύμβη* » καὶ κατωτέρω (Π 1205, 57): « *Κύμβη γὰρ εἶδος πλοίου, ἧ δμώνυμον ποτήριον κύμβα, καὶ κυμβίον δέ, γένος τι ποτηρίων βαθέων ὀρθῶν πνυθμένα μὴ ἐχόντων μηδ' ὠτα* ».

Ὅτι δὲ *κύμβη* ἢ *κυμβίον* ἐδήλου εἶδος ποτηρίου¹ ἢ πλοίου μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τούς λεξικογράφους. Ὁ Ἡσύχιος ἔχει τὰς γλώσσας:

*κύμβας· ὄρνιθας καὶ [νῆας]² κοίλας καὶ περιφερεῖς· καὶ εἶδη ποτηρίων³.
κύμβη· νεὼς εἶδος.*

κυμβίον· εἶδος ποτηρίου καὶ πλοίου.

κύμβος· τὰ ἐμπωλήματα.

Ὁ Σουΐδας ἐπίσης σημειώνει: « *Κυμβίον· εἶδος τι ἐκπώματος ἐπίμη-
κες καὶ στενὸν καὶ τῷ σχήματι παρόμοιον τῷ πλοίῳ, ὃ καλεῖται κύμβιον* ». Τέλος παρὰ τῷ ME (544, 31) ἀναγιγνώσκωμεν: « *Κυμβεῖον· εἶδος ποτη-
ρίου παραπλήσιον τῷ σχήματι πλοίου, ὃ καλεῖται κύμβη* » καὶ κατωτέρω (544, 34): « *Κυμβία, τὰ κῦφα, ἐκπώματα, διὰ τὸ περιφερεῖ εἶναι, κυφὸν δὲ τὸ κυρτοειδὲς καὶ περιφερέες· καὶ κύμβαι πλοῖα περιφερεῖ παρὰ Ῥωμαίοις* »⁴.

Ἐκ τοῦ *κύμβη* λοιπὸν (ὡς ὑποκορ. *κουμπάριον*) ἔτυμολογεῖ τὴν λέξιν ὁ Εὐστάθιος. Καὶ ὁ Du Cange (ἐν λ. *κομβάριον*) σημειώνει: *vide Gloss. med. Latin. in cumba* (= *κύμβη* = *λέμβος*)⁵.

Ὁ Κοραῆς⁶ σχολιάζων τὴν λέξιν *ἀκάτια* εἰς σχετικὸν χωρίον τοῦ Στράβωνος⁷ δὲν παραδέχεται τὴν ἐκ τοῦ *κύμβη* ἔτυμολογίαν καὶ παρατηρεῖ:

¹ Καὶ σήμερον, κατὰ πληροφορίας τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, *κούμπα* ἐν Χίῳ εἶναι *εἶδος ποτηρίου*, εἰς Ζάκυνθον δὲ σημαίνει *θόλον οἰκοδομήματος* καὶ εἰς Δόβριανην (Β. Ἡπείρου) δηλοῖ τὸ *μανιτάρι* ἔνεκα τοῦ σχήματος. Πβ. Εὐστάθιος (584, 20): *παρὰ τὸ κυφὸν δέ, φασιν, ἢ κύμβη, ὡς περιφερέης*.

² Ἡ προσθήκη κατὰ Φ. Κουκουλέν, Ἡσυχιανὰ, Ἀθηνᾶ 27 (1917). Λεξ. Ἀρχ. 2, σ. 89.

³ Πβ. καὶ Ἀθηναιοῦ, ΙΑ 482ε: *Κύμβα ποτήριον Παφίους· Ἀπολλόδωρος*.

⁴ Τὸ τελευταῖον τοῦτο καὶ ἐν Ἐθναυρῶ Ἐρρίκου Στεφάνου, ἐν λ. *κύμβη*.

⁵ Πβ. G. G o e t z, Thesaurus glossarum emendatarum, Lipsiae 1889 ἐν λ. *cymba· navis* καὶ *cumba· ἀκάτιον, σκάφη, πλοιάριον*. Κυρίλλου, Γλωσσάριον: *σκάφη τὸ πλοιάριον· cumba*.

⁶ Στράβωνος, Γεωγραφικά, ἐν Παρισίοις 1819, τόμ. 4, σ. 235.

⁷ Γεωγραφικά 11, 495: « *Ζῶσι δὲ (οἱ κάτοικοι παραλίας τοῦ Πόντου) ἀπὸ τῶν κατὰ θάλατταν λησιηρίων, ἀκάτια ἔχοντες λεπία, στενά καὶ κῦφα, ὅσον ἀνθρώπους πέντε καὶ εἴκοσι δεχόμενα, σπάνιον δὲ τριάκοντα δέξασθαι τοὺς πάντας δυνάμενα· καλοῦσι δ' αὐτὰ οἱ Ἕλληνες καμάρας* ».

« Καλοῦσι δὲ ταῦτα (τὰ ἀκάτια) οἱ Ἑλληνες καμάρας. Ἐπὶ Σιράβωνος οὕτως· οἱ δὲ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ἔπειτα, κομπάρας καὶ παραβοκουμπάρας, οὐκ ἐκ παραφθορᾶς τοῦ κύμβη, ὡς ἂν πιθανῶς τις οἰήσαιτο, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τοῦ καμάρα, ᾧ καὶ νῦν, ὡς καὶ πάλαι, δηλοῦται ἡ ἀψίς, τοῦτέστιν οἰκοδομῇ τοξοειδῆς τῶν Σκυθῶν πειραιῶν καταστέγοις χρωμένων πλοίοις, καθ' ἃ καὶ οἱ παρ' αὐτοῖς νομάδες ταῖς ἀμάξαις ταῖς καλουμέναις ὁσαύτως καμάραις καὶ τὰ παρὰ τοῖς Λακεδαιμονίοις ἄρματα καμαρωτά. Ἱστορεῖ δὲ καὶ ὁ Τάκιτος τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐοτέγαζον τὰ πλοῖα οὐκ ἀεὶ τοῦτο ποιοῦντες, ἀλλ' ἐν χειμῶνι καὶ τρικυμίᾳ τοῖς ἄκροις αὐτῶν σανίδας ἐκατέρωθεν ἐπισυνάπτοντες καὶ εἰς ὄροφῆς ἀνεγείροντες σχῆμα ».

Ὁ ἴδιος ὁμοῦς ὁ Κοραῆς¹ μετὰ ταῦτα σχετικῶς σημειώνει: « Τὸ διὰ τοῦ μ κυμβάριον (*barque*) ὑποκ. τοῦ κύμβη, ἑλλην. συνωνυμεί με τὸ ἀκάτιον καὶ με τὸ λείπον ἀκόμη ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ λεξικά *ἀκατίς. Αἱ ἀκατίδες ἢ τὰ κυμβάρια ταῦτα ὠνομάζοντο κομβάρια ἢ κομπάρια Δ. ἀπὸ τοῦς Γραικορ. ».

Ὁ Sophocles ἐπίσης εἰς τὸ λεξικόν του ἐν λ. κομβάριον γράφει: « κομβάριον (κύμβη *cumba*) a kind of ship used by the Saracens ».

Ὁ Φ. Κουκουλές², ἀντιτιθέμενος πρὸς τὸν Reiske δέχεται τὴν ἀνωτέρω ἐκ τοῦ κύμβη ἐρμηγίαν (ὡς ὑποκορ. κυμβάριον) λέγων ὅτι οἱ Ἀραβες ἔπλασαν τὸ ἀραβ. *cubar* ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ κομπάριον, ὡς ἐκ τοῦ *καράβιον* ἔπλασαν τὸ ἀραβ. *corab*.

Ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος³ συνδέει τὴν λ. πρὸς τὸ ἔντομον « *κουβαρίς* »⁴. Τέλος ὁ Reiske⁵ σχολιάζων τὸν Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητον ἐτυμολογεῖ τὴν λ. ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ *cubar*, ὅπερ δηλοῖ μέγα πλοῖον ἢ ἐκ τοῦ κοῦμπος = κόμβος = γόμος καὶ προσθέτει ὅτι « *cubar.*, id est naves grandes, primi ordinis, maximae formae ».

Αἱ μαρτυρίαι λοιπὸν τῶν ἀρχαίων συμφωνοῦν ὅτι αἱ κύμβαι ἦσαν πλοῖα κοῖλα καὶ περιφερῆ, αἱ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων εἰδήσεις λέγουν ὅτι αἱ κομπάραι (παρ' αὐτοῖς καὶ παρὰ τοῖς Σαρακηνοῖς) ἦσαν πλοῖα μεγάλα, αἱ δὲ διαφόρων τόπων σήμερον πληροφορίαί λέγουν ὅτι αἱ γαμπάραι παρ' ἡμῖν εἶναι μεγάλα τριῖστιοι νῆες, ὡς ἡ παρὰ Βενετοῖς (Ἰταλοῖς) *gabarra*.

Ἄν ἐπομένως λάβωμεν ὑπ' ὄψιν πάντα τὰ ἀνωτέρω καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐλυμαίνοντο τὰς θαλάσσας οἱ Σαρακηνοὶ κουρσάροι, οἱ δὲ κάτοικοι τῶν παραλίων τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τῶν νήσων ἔζων

¹ Ἄτακτα Δ, σ. 247.

² Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου Λαογραφικά 1, σ. 308.

³ Ἡ Κωνσταντινούπολις, τόμ. 1, σ. 248.

⁴ Πλείονα περὶ τούτου βλ. ὅσα σημειώνει ὁ Ἐμμ. Πεζόπουλος, Παρατηρήσεις εἰς Ἑλληνας ἱατρούς, ΕΕΒΣ 5 (1928), σ. 314-315.

⁵ Ἐν Κ. Πορφυρογεννήτου (ἔκδ. Βόννης), τόμ. 2, σ. 776. Πβ. καὶ Φ. Κουκουλέν, ἔνθ' ἂν.

μακρὰν τῶν ἀκτῶν εἰς μεσόγεια μέρη, μὴ φαινόμενα ἀπὸ θαλάσσης καὶ ὅτι ἀκόμη εἰς τὴν Ἰθάκην ἔχομεν ἀρκετὰς παραδόσεις περὶ κουρσάρων σήμερον καθὼς καὶ τοπωνύμια *Σαρακήνικο* τὸ (Βαθὺ)¹ καὶ *Σαρακηναί*² (ὄρμος εἰς τὴν Κοινότητα Κιονίου), τότε, νομίζω, ἀσφαλῶς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν³ ὅτι δὲν πρόκειται ἐν Ἰθάκῃ περὶ τῆς *βάλλης τοῦ κουμπάρου* (ἀναδόχου) ἀλλὰ περὶ τῆς *βάλλης τῶν κουμαρῶν - κουμαρῶν* (*κουμαριῶν*) δηλ. τῶν *πειρατικῶν πλοίων*.

Πιθανῶς δηλ. οἱ κουρσάροι Σαρακηνοὶ νὰ εἶχον τὸν λιμένα τοῦτον ὡς ὀρμητήριο ἢ τὸ μεταξὺ Κεφαλληνίας καὶ Ἰθάκης στενὸν ὡς πεδίον δράσεώς των, καθὼς ἀναφέρει, ὡς εἶδομεν, καὶ ὁ χρονογράφος *Benedictus Petrobургensis*. Τὸ δεύτερον τοῦτο θεωρῶ μᾶλλον ὡς βέβαιον.

Εἰς τὸ μνημονευθὲν ἔξ Ἰθάκης χειρόγραφον τοῦ Δ. Λουκάτου ἀναγράφονται ἀρκετὰ παραδόσεις σχετικαὶ μὲ τὴν δράσιν τῶν πειρατῶν εἰς τὴν νῆσον. Οὕτω, λέγεται σήμερον ὅτι εἰς τὸ Πέρα Χωριὸ πειραταὶ κάποτε ἀπήγαγον δύο παιδιὰ, ἕκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν ἑκαλεῖτο *Τσινίλας* καὶ τὸ ἄλλο *Σόλων*. Ἐκ τούτων ὁ Σόλων ἠγοράσθη παρὰ τινος Ἰσπανοῦ καὶ ἔγινε ναυτικός. Ἐπεσκέφθη μετὰ παρέλευσιν ἑτῶν τὴν Ἰθάκην τὸ Βαθὺ ἦτο τόπος ἀκατοίκητος ἐπροχώρησεν εἰς *Πέρα Χωριό*, ἀνεγνώρισε τὴν μητέρα του καὶ ἐπιστρέψας εἰς *Βαθὺ* ἔκτισε τὴν πρώτην οἰκίαν, ἣ ὁποία κατόπιν ἐλέγετο τὸ *σπίτι τοῦ Βαλασαμάκη*. Ἐπίσης λέγεται ὅτι Μπαρμπαρέζοι εἶχον ὀρμητήριον δράσεώς των τὸν *Κάβον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου*, ὅτι εἶχον κάμει ἀπόβασιν εἰς *Δαφνιάν*, ὅτι εἶχον κάμει ἐπιδρομὰς εἰς τὰ *Φηγάλια* καὶ εἰς *Κιόνι* καὶ ὅτι ἔκαυσαν ὠρισμένα μέρη, ὅπου τὰ σημερινὰ τοπωνύμια *Καμμένα Καλύβια* καὶ *Καμμένη Χώρα*. Τέλος ἀξιοσημειώτος εἶναι ἡ λεγομένη σήμερον ἐν τῇ νήσῳ λέξις *ἀλιτζερῖνος*, ἵνα δηλώσῃ τὸν ἄστατον, τὸν ἄγχιον, τὸν πειρατὴν. Αὕτη ἐνθυμίζει τὸ ἐθνικὸν *Ἀλγερίνος*. Ἐν Μάνῃ ἡ ἰδίᾳ λ. σώζεται εἰς τὸ ἐπὼν. *Ἀλιτζερινάκος* (ὁ υἱὸς τοῦ *Ἀλιτζερίνου* — τοῦ *Ἀλγερίνου* — τοῦ πειρατοῦ, τοῦ *σκληροῦ καὶ ἀγρίου* ἀνθρώπου, τὸ ἐπὼν. προφανῶς ἐκ παρωνυμίου).

Λιμένες, εἰς τοὺς ὁποίους προσωρμίζοντο οἱ Σαρακηνοὶ διὰ νὰ λάβουν παρὰ τῶν κατοίκων τῶν νήσων (ἢ καὶ τῶν παραλίων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος) τοὺς ἐτησίους φόρους ἢ διάφορα δῶρα, ἐκαλοῦντο *Σαρακήνικα* ἢ *Σαρακηνά*⁴. Ἡ ἐμφάνισις καὶ ἡ δράσις τῶν Σαρακηνῶν ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ τοπωνυμικοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ λιμένες, νησίδια ἐρημικὰ καὶ ἀκρωτήρια ἢ ἄλλα

¹ Τοῦτο μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Coronelli, ἐνθ' ἄν., σ. 158.

² Σ. Ν. Μουσοῦρη, ἐνθ' ἄν., σ. 76. Δ. Λουκάτου, ἐνθ' ἄν., σ. 87.

³ Βλ. Δ. Καμπούρογλου, ἐνθ' ἄν., σ. 49. Τοῦ αὐτοῦ, ἐν Ἐφημερίδι < Ἐστία > 18-21 Ἰανουαρίου 1908. Πβ. Οὐλ. Μίλλερ - Σ. Λάμπρου, ἐνθ' ἄν., σ. 229. Φ. Μιχαλόπουλον, ἐνθ' ἄν.

⁴ Π. Ζερλέντου, Φεουδαλικὴ πολιτεία ἐν τῇ νήσῳ Νάξῳ, ἐν Ἐρμουπόλει 1925, σ. 6.

μέρη ὀνομάσθησαν ἐκ τοῦ ὀνόματός των. Οὕτω, ἐκ διαφορῶν μερῶν τῆς Ἑλλάδος, κατὰ μαρτυρίας τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, ἔχομεν τὰ τοπων. : *Σαρακήνα* ἢ (Ζάκυνθος, Κάρπαθος, Κρήτη, Ρόδος, Τῆλος, Χίος), *Σαρακηνάδα* (Τριφυλία), *Σαρακινᾶδο*, τὸ (Ζάκυνθος), *Σαρακίνηκα* τὰ (Ἀμοργός, Κύθνος), *Σαρακήνικο* (Ἄνδρος, Εὐβοία, Καστὸς παρὰ τὴν Ἰθάκην, Κεφαλληνία, Λήμνος, Παξοί, Πάρος, Σέριφος, Σίφνος, Σκύρος), *Σαρακηνόβιγλα* ἢ (Κρήτη), *Σαρακηνόγιαλο* (Σύμη), *Σαρακηνόκαστρο* (Ἀχαΐα), *Σαρακηνόπετρα* (Χίος), *Σαρακηνονήσι* (Σκόπελος), *Σαρακηνοπήδημα* (Σαμοθράκη), *Ρέμα τοῦ Σαρακηνοῦ* (Λευκάς), *τοῦ Σαρακηνοῦ τὸ Κεφάλι* (Κρήτη) κ.λ.π.

Πλὴν τούτου καὶ τὸ ἔθνικ. *Σαρακηνός* εἶναι γνωστὸν ὡς ἐπών. ἐκ Παξῶν (1718) καὶ *Σαρακίνης* (Ζάκυνθος 1550). Ὡς βαπτιστικὸν δὲ δίδεται ἐν Κρήτῃ εἰς τὸ παιδίον, ὅταν τὰ πρὸ αὐτοῦ γεννηθέντα ἀποθνήσκουν ἀποτρόπαιον δηλ. τοῦ θανάτου, ἀνάλογον πρὸς τὰ ἀλλαχοῦ *Σταμάτης*, *Πολυχρόνης*, *Ποῦλος*, *Πολυζώης* κ.λ.π.

Εἰς τὴν Πάρον καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα αὐτῆς, κατὰ τὸν Buontelmonti, ἠπῆρχε καὶ λιμὴν λεγόμενος τῶν *πειρατῶν*.

Τὰ εἰς τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους κυρίως ὑπάρχοντα τοπων. ὑπὸ τὸν τύπον *Βάρδια*, *Βαρδιᾶνοι*¹, *Βαρδιόλα*, *Βίγκλα*², *Βιγλάδες*, *Βιγλατόρι*, *Βιγλίταιν*, *Βιγλοστάσι*, *Μεροβίγλι*, *Κακὴ Βίγλα*, *Ψηλὴ Βίγλα* κ.τ.τ. ὀφείλουσιν τὴν γένεσιν αὐτῶν εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῶν πειρατῶν. Καὶ ἐν Ἰθάκῃ ἔχομεν τοπων. *Βίγκλα* καὶ *Βαρδιόλα*.

Cefalonia piccola - Anticefalonia. Ἡ Ἰθάκη διὰ τὴν θέσιν αὐτῆς παρὰ τὴν Κεφαλληνίαν καὶ διὰ τὸ μικρὸν αὐτῆς μέγεθος ὀνομάσθη ἀκόμη *Cefalonia piccola*³ — Μικρὰ Κεφαλληνία — *Cefalonia picciola*⁴, *Cefalonia grande e piccola*⁵, *Petite Cephalonie*⁶, *L'altra Cefalonia*⁷ καὶ *Antice-*

¹ Δ. Ζακυθηνοῦ, Κεφαλληνίας Ἱστορικά καὶ τοπωνύμια, ΕΕΒΣ 6 (1929), σ. 193.

² Ἡ λ. ἐκ τοῦ λατ. *vigilare < vigilare. Βλ. G. Meyer, Neugr. Studien 3, 14. Πβ. Κ. Ἀμαντοῦ, Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον 5 (1920), σ. 60, σημ. 1. Ἐν Κύπρῳ τὰ Κάστρα καὶ τὰς Βίγλας ἐφύλασσαν ἰδίως ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σαρακηνῶν ἀλλοδαποὶ μισθοφόροι, βλ. Σ. Μενάρδου, Τοπωνυμικὸν τῆς Κύπρου, Ἀθηνᾶ 18 (1906), σ. 377.

³ P. Coronelli, ἔνθ' ἄν., σ. 158. I. Πάρις-Λ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἄν., σ. 114, σημ. 2 καὶ σ. 154. Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἄν., σ. 183.

⁴ P. Coronelli, ἔνθ' ἄν. L. Salvatore-N. Παυλάτου, ἔνθ' ἄν., σ. 15. Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἄν.

⁵ Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἄν.

⁶ Bellin, Description géographique du golfe de Vennize et de Morée 1771, σ. 69. Πβ. Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἄν.

⁷ Pietro della Valle τῷ 1614. Πβ. I. Πάρις-Λ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἄν.,

*falonia*¹. Διὰ τὰς ὀνομασίας αὐτὰς παρατηροῦμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα καὶ εἰς τὴν σύγχρονον ἐποχὴν ἔχομεν ἀναλόγους ἐκφορὰς καὶ δι' ἄλλας νήσους.

Οὕτω καὶ σήμερον λέγομεν *Μεγάλῃ Δῆλος* (Ρήνεια) καὶ *Μικρὰ Δῆλος*. Πβ. καὶ τὰ: *Μεγάλῃ Ἀναστάσοβα* καὶ *Μικρὰ Ἀναστάσοβα*, *Μεγάλῃ Μαντίνεια* καὶ *Μικρὰ Μαντίνεια* (Μάνη), *Μεγάλῃ Βάλτση* καὶ *Μικρὰ Βάλτση* (Κόρινθος) κ.λ.π. Ἐνίοτε ὁμως διὰ τὴν περίπτωσιν αὐτὴν σχηματίζομεν σήμερον τὸν ὑποκοριστικὸν τύπον τῆς λέξεως, ὅς: Ἄμοργός - Ἄμοργοπούλλα, Γαῦδος - Γαυδοπούλλα, Σπέτσιαι - Σπεισοπούλλα, κ.λ.π.

Μεγαλύτερα ὁμως εἶναι ἡ χρῆσις, ἢ ἀναλογοῦσα πρὸς τὸν τύπον *Ἀντι-cefalonia* - Ἄντικεφαλληνία. Ἡ πρόθεσις ἀντι ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπέναντι τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀρχικῶς ἔλαβε κατόπιν καὶ τὴν ἐννοίαν τῆς τοπικῆς σχέσεως καθόλου, διότι τὸ ἀντικείμενον ἠδύνατο νὰ εἶναι πλησίον, ἔμπροσθεν ἢ ὀπίσθεν. Ἐκ τῆς ἀρχαιότητος τοιαῦτα σύνθετα παραδίδονται π.χ. παρὰ Στράβωνι τὰ: *Κάσιον* ὄρος καὶ Ἄντικάσιον Σελεύχεια (16, 751), *Κίνωλις* πόλις καὶ Ἄντικίνωλις Πόντος (12, 545), *Κίρρα* πόλις καὶ Ἄντικίρρα Φωκίς (9, 416), *Κράγος* ὄρος καὶ Ἄντικράγος Λυκία (14, 665), *Λίβανος* ὄρος καὶ Ἄντιλίβανος Συρία (16, 755), *Ρίον* ἀκρωτήριο καὶ Ἄντίρριον Αἰτωλία (8, 336), *Ρόδος* νῆσος καὶ Ἄντίροδος (17, 794), *Ταῦρος* ὄρος καὶ Ἄντίταυρος Ἀσία (11, 521), *Φελλὸς* πόλις καὶ Ἄντιφελλος Λυκία (14, 666) κ.ἄ.

Κατὰ τὰ ἀρχαῖα ταῦτα ἐσχηματίσθησαν μετὰ ταῦτα καὶ ἄλλα ὡς τὰ σημερινὰ ὀνόματα νήσων: *Δραγονέρα* - Ἄντιδραγονέρα, *Κέρος* - Ἄντικέρος - Ἄντικέρεια, *Κύθηρα* - Ἄντικύθηρα, *Μῆλος* - Ἄντίμηλος, *Πάρος* - Ἄντίπαρος, *Σάμη* - Ἄντίσαμος (παρὰ τὴν Κεφαλληνίαν), *Στροβίλας* - Ἄντιστροβίλας (παρὰ τὴν Χίον), *Τῆλος* - Ἄντίτηλος, *Ψαρὰ* - Ἄντίψαρα.

Παρὰ ταῦτα πβ. Ἄντιπέρατος παρὰ τὴν Κάσον, Ἄθως - Ἄνιάθως, Ἄντιδρέπανον κ.λ.π.²

Βαθύ, τό. Οἱ Βενετοὶ κατὰ τὸν ἐποικισμὸν τῆς νήσου ἐθεώρησαν σπουδαῖον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸν λιμένα *Βαθὺ* καὶ « πρὸς μείζονα ἀσφάλειαν ἀπεφάσισαν νὰ ἀπομακρυνθοῦν τοῦ Φισκάρδου καὶ νὰ μεταβοῦν ἐκεῖσε »³. Τὸ

σ. 114, σημ. 2. M. H. Hauser, Le voyage du levant de Philippe du Fresne - Canaye 1573, Paris 1897, σ. 187. Πβ. L. Salvator - N. Παυλάτου, ἔνθ' ἄν.

¹ M. H. Hauser, ἔνθ' ἄν. L. Salvator - N. Παυλάτου, ἔνθ' ἄν.

² Βλ. K. N. Παπαμιχαλοπούλου - Γ. I. Κρίτσα, Αἱ ἑλληνικαὶ νῆσοι, ἐν Ἀθήναις 1911. K. Ἀμάντου, Γλωσσικά ἐκ Χίου, Λαογραφία 7 (1923), σ. 343 - 344. Τοῦ αὐτοῦ, Ὄνόματα νήσων, Βυζαντινὰ Μεταβυζαντινὰ 1 Π (1949), σ. 1 - 4 (ἀνατύπου).

³ Marino Sanuto, Diarii 3, 444. Κατὰ τινὰς ὁ κόλπος οὗτος εἶναι ὁ λιμὴν

μόνον χωρίον, τὸ ὁποῖον ἐκτὸς τοῦ Βαθέος ὑπάρχει εἰς τὸ νότιον τῆς Ἰθάκης, εἶναι τὸ *Πέρα Χωρίον*.

Κατὰ τινὰ παράδοσιν¹, διαδεδομένην εἰς τὸ Βαθύ, τὸ χωρίον τοῦτο χαρακτηρίζεται ὡς ὁ ἀρχαιότατος συνοικισμὸς τῶν Ἑνετικῶν χρόνων, οἱ δὲ κάτοικοί του κατῆλθον καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τοῦ κόλπου τοῦ Βαθέος, εὐθὺς ὡς ἀπέκτησαν ἀσφάλειαν ἔναντι τῶν πειρατῶν².

Εἰς ἔγγραφο τοῦ 16^{ου} αἰῶνος ὁ λιμὴν τοῦ Βαθέος χαρακτηρίζεται ὡς πρωτεύουσα τῆς νήσου. Οὕτω, εἰς Βενετικὸν ἔγγραφο τοῦ 1548 ἀπαντοῦν οἱ τύποι *Θιάκι* διὰ τὴν νῆσον καὶ *Βαθὺ* ἢ *Val de Compare* διὰ τὸν λιμένα αὐτῆς. Τὸ σχετικὸν ἀπόσπασμα τοῦ ἐγγράφου³ ἔχει ὡς ἑξῆς: «*Sotto la giurisdiction della qual insula della Cepholonina vi è un altra isola nominata Thiachi de circuito de miglia 35 in circa, molto montuosa et sterile, nella qual è diversi porti et maxime un porto ditto Vathi over Val de Compare verso tramontana, nella, qual li sono tre casali in tre loci de ditta insula, nelli qual al presente si hanno ridotto ad habitar da circa sesanta fameglia quali stano con grandissima paura per rispetto delli corsari, per non haver ridotto alcuno di posteri salvare, salvo alle montagne*».

Τὸ *Βαθὺ* κατὰ Α. Βασαδοννα⁴ (1590) ἦτο μία ἀπὸ τὰς τρεῖς κατοικουμένας τότε πόλεις τῆς νήσου. Τὸ μέρος τοῦ κόλπου καλεῖται οὕτω διὰ τὸ χθαμαλὸν τοῦ ἐδάφους καὶ διὰ τὸ ἄποπτον τοῦ λιμένος ἐκ τῶν ὑψηλῶν κλιτύων τῆς Ἄνωϊς καὶ τοῦ Πεταλαῖϊκου. Τοῦτο ἀναφέρει καὶ ὁ Coronelli⁵, σημειῶνων: *Vathi, Annoi, Ochoi* (*Βαθύ, Ἄνω(γ)ῆ, Ὀξω(γ)ῆ*). Ἡ λέξις *Βαθὺ* εἶναι γνωστὴ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος ὡς τοπων.,

τοῦ Φόρκυκος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀποβιβάζεται ὁ Ὀδυσσεὺς ὑπὸ τῶν Φαιάκων, ἀπέναντι τοῦ δασώδους ὄρους Νηρίτου. Βλ. Ὀδ. γ, στ. 96 - 101:

*Φόρκυκος δὲ τίς ἐστι λιμὴν, ἄλλοιο γέροντος,
ἐν δῆμῳ Ἰθάκης· δύο δὲ προβλήτες ἐν αὐτῷ
ἀκταὶ ἀπορρώγες, λιμένος ποτιπεπηνηταί·
αἱτ' ἀνέμων σκεπώσι δυσιαίων μέγα κῆμα
ἐκιοθεν· ἐντοσθεν δὲ τ' ἄνευ δεσμοῖο μένουσιν
νῆες ἐσσελμοι, ὅτ' ἂν ὄρμου μέτρον ἴκωνται.*

Πβ. Ι. Πάρις - Α. Παπανδρέου, ἔνθ' ἄν., σ. 152. Α. Λεκατσᾶν, ἔνθ' ἄν., σ. 65. Τὸ πρόβλημα ὁμοῦ τῆς ἀρχαίας τοποθεσίας τῆς Ἰθάκης εἶναι δυσκολώτατον.

¹ Βλ. ἄνωτ., σ. 333.

² Ι. Πάρις - Α. Παπανδρέου, ἔνθ' ἄν., σ. 154 - 155.

³ Κ. Σάθα, Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τόμ. 6, σ. 285.

⁴ Ι. Πάρις - Α. Παπανδρέου, ἔνθ' ἄν., σ. 147, σημ. 1.

⁵ Ἐνθ' ἄν., σ. 159.

ἀλλὰ καὶ ὡς ὄνομα λιμένος (Αἴγινα, Βοιωτία, Μάνη, Σάμος, Σίφνος κ.ά.).
Ὁ κάτοικος καλεῖται *Βαθυσιᾶνος* ἢ *Βαθυσαῖνος*¹.

Χώρα, ἢ. Λέγεται καὶ οὕτως ἡ πόλις τῆς Ἰθάκης· εἰδικώτερον *Χώρα* καλεῖται ἡ κεντρικὴ παραλιακὴ πλατεῖα τῆς Ἰθάκης καὶ *Χωραΐτης* ὁ κάτοικος αὐτῆς.

Ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς ὑπαίθρου, τῆς ἀγροτικῆς περιοχῆς², ἡ λέξις *χώρα*, πλὴν τῶν ἄλλων σημασιῶν, πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως εἰς τὰς νήσους, μετέπεσεν εἰς τὴν σημασίαν τῆς *πόλεως* ἤδη πρὸ τοῦ 10^{ου} αἰῶνος³.

Τὴν σημασίαν αὐτὴν ἀναγράφουν καὶ οἱ λεξικογράφοι· παρ' Ἡσυχίου ὑπάρχει ἡ γλῶσσα: *πόλιν· τὴν χώραν*, ὁ δὲ Δουκάγγιος ἔχει: *χώρα· urbs*. Ἐνδεικτικὸν εἶναι καὶ τὸ παρὰ Κωνσταντίνῳ Πορφυρογεννήτῳ⁴: «*Ἐπήει (ὁ βασιλεὺς) πυρπολῶν πάσας τὰς ὑπὸ τὸν Χρυσόχειρα χώρας καὶ κωμοπόλεις*» καὶ τὸ παρὰ Σκυλίτῃ (844): «*Δι' ἐκείνων τῶν χωρῶν καὶ τῶν κωμῶν*».

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως⁵, παντοῦ ὅπου γίνεται λόγος περὶ ἐνδιαφερούσης πόλεως, γίνεται χρῆσις τῆς λέξεως *χώρα*, ὡς:

*Ἐκεῖ ἔς τὴν Τσάραν ἦλθασιν, ἐπίασαν τὸν λιμνῶνα,
πελεύουν ἐκ τὰ κάτεργα, τὴν χώραν πολεμοῦσιν.*

Καί: *Νὰ στέκη ἀπάνω εἰς τὰ τειχέα τῆς χώρας τοῦ Πολέου.*

Ἡ λέξις πρὸς δῆλωσιν τῆς ἀνοχυρώτου πόλεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν λέξιν *κάστρον* (δχυρωμένη πόλις) εὐχρηστεῖ πολὺ εἰς τὰς διαφόρους περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως εἰς τὰς νήσους⁶:

Κάστρη ἐχάλασεν πολλά, χῶρες ἠφάνισέν της⁷.

Σημασιολογικῶς διακρίνεται τῆς λέξεως *χωρίον*. Ἦδη παρὰ Κρουσιῶ⁸

¹ Α. Μηλιαράκη, ἐνθ' ἀν., σ. 140. Σ. Μουσοῦρη, ἐνθ' ἀν., σ. 25.

² Ἡ λέξις *χώρα* δηλοῖ ἀκόμη, τὸν ἀγρόν, τὸ χωράφι εἰς Δεσφίναν, Κάρπαθον, Κύθηρα, Τσακωνιὰν καὶ τὸν ξένον ἀνθρωπον εἰς τὸν Πόντον.

³ Κ. Ἀμάντου, Συμβολὴ εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Χίου, Ἀθῆναι 27 (1915), Λεξ. Ἀρχεῖον, σ. 40, σημ. 2. Τοῦ αὐτοῦ, Γλωσσικὰ περιεργα, Νέα Ἔστια 55 (1954), σ. 8-9.

⁴ Ἱστορικὴ διήγησις τοῦ βίου καὶ τῶν πράξεων Βασιλείου τοῦ αἰοιδίμου Βασιλέως. Βλ. Οἱ Συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 267, 7.

⁵ Ἐκδόσις Π. Καλονάρου, Ἀθῆναι 1940, στ. 438, 855. Βλ. καὶ στ. 349, 532, 538, πβ. D. Zakythinos, Le Despotat grec de Morée, Ἀθῆναι, τόμ. 2, 1953, σ. 167.

⁶ Π. Ζερβλέντου, Ἐκ τῶν νησιωτικῶν, Νησιωτικὴ Ἐπετηρὶς 1 (1918), σ. 18.

⁷ Πετριτση, Διήγησις Διγενῆ, στ. 147.

⁸ Turcograecia, Basiliae, 1578, σ. 360.

φέρεται : Δὲν κάμνει τὸ χωρίον καλοὺς καὶ ἡ χώρα κακοὺς. Ἄλλὰ περὶ τούτου ἀξιολογούμεναι εἶναι καὶ τὰ σημερινά :

*Κάλλιο πρῶτος ᾿ς τὸ χωριὸν παρὰ παρακατιανὸς ᾿ς τὴν χώραν*¹

καὶ ἡ ἔκφρασις : *Χῶρες καὶ χωριά.*

Ἐπισημασθέντος ὅτι ἡ λ. *χώρα* εἶναι μεγεθυντ. τῆς λέξεως *χωρίον*.

Σήμερον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἔχομεν τοπων. ὑπὸ τὸν τύπον *Χώρα* ἀλλὰ καὶ *Περαχώρα* (Κορινθία), *Παλαιόχωρα* (πολλαχοῦ), *Ἐξω Χώρα*, *Καινουργία Χώρα* (Μάνη, Χανιά), *Πάνω Χώρα*, *Κάτω χώρα* (Κύθηρα, Μάνη) κ.λ.π.

Ἐπισημασθέντος ὅτι ἡ λ. *χώρα* εἶναι μεγεθυντ. τῆς λέξεως *χωρίον*.

II. Πόλι, Ἄρκουμαναλ - Ἄλκομεναί, Ἰερουσαλήμ.

Πόλι. Ἀσφαλὴς κόλπος καὶ λιμὴν εἰς τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς Βορείου Ἰθάκης, εἰς τὴν κοινότητα τοῦ Σταυροῦ, καλεῖται σήμερον *Πόλι* ἢ *Πόριον*². Αἱ εἰς τὰ πέριξ τοῦ κόλπου τούτου ἀνευρεθεῖσαι ἐπιγραφαὶ καὶ ἄλλα ἀντικείμενα ἀναφέρονται εἰς ὅλην τὴν ἀρχαιότητα, ἀπὸ τῆς ἀκμῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ προχωροῦν πολὺ καὶ εἰς τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους. Πόσον χρόνον ἡ ἀρχαία « πόλις » ὑπῆρξε δὲν γνωρίζομεν³. Ὁ Leake⁴ λέγει ὅτι τὸ ἄστυ τοῦ Ὀδυσσεύς ἦτο εἰς τὸ βόρειον μέρος τοῦ λιμένος « Πόλις » παρὰ τὸ χωρίον Σταυρός⁵.

Ἐπισημασθέντος ὅτι ἡ λ. *χώρα* εἶναι μεγεθυντ. τῆς λέξεως *χωρίον*.

¹ Δ. Λουκάτου, Κεφαλονίτικα γλωσσικά, σ. 86.

² Glotta 13 (1923), σ. 253. Byz. Zeitschr. 10 (1901), σ. 584. Kuhn' Zeitschr. 39, σ. 554. Πβ. καὶ Byz. Zeitschr. 11 (1902), σ. 583, 13 (1904), σ. 598 καὶ 14 (1905), σ. 675.

³ Σ. Μουσοῦρη, ἔνθ' ἀν., σ. 73 - 74.

⁴ I. Πάρτς (J. Partsch) - Λ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 150. Τινὲς λέγουσιν ὅτι ἡ πόλις αὕτη κατεστράφη ὑπὸ Σαρακηνῶν περὶ τὸ 967, βλ. Σ. Μουσοῦρη, ἔνθ' ἀν.

⁵ Travels in Northern Greece, London 1835, III, σ. 44 κέξ. Πβ. L. Salmator - Ν. Παυλάτου, ἔνθ' ἀν., σ. 32.

⁶ Ἡ τοπογραφία τῆς ἀρχαίας Ἰθάκης παραμένει δυσκολώτατον πρόβλημα καὶ ἀπασχόλησε πολλοὺς μέχρι σήμερον. Πβ. Σ. Μαρινᾶτον, Ἰθάκη - Κεφαλληνία, Ἑλληνικὴ Δημιουργία, τόμ. 7 (1951), σ. 345 - 348.

⁷ Πβ. Α. Λεκατσᾶν, ἔνθ' ἀν., σ. 159.

— *Fale de Compar* — λέγει ὅτι παρὰ τὸ ἄκρον τῆς νήσου ὑπάρχει μία μικρὰ πόλις νῦν ἐγκαταλειμμένη, τὴν ὁποίαν ὁ *Ροβέρτος Γισκάρδος* ᾤκοδόμησε καὶ ἐκεῖ ἀπέθανε καὶ ἐκεῖ τεθαμμένος ἐπὶ πολὺν χρόνον διέμεινε¹.

Εἰς διαθήκην τοῦ 1585 ἀναγράφεται «*χωράφι στὴν Πόλη*»². Ὁ *Ang. Basadonna* εἰς ἐκθεσίᾳ του τῷ 1590 ἀναφέρει ὅτι μεταξὺ τῶν πολλῶν ἄλλων ὄρων ὑπάρχει καὶ ἕτερος λιμὴν *Πόλι* καλούμενος, ἀσφαλῆς καὶ χωρητικὸς πολλῶν πλοίων³.

Ὁ *I. Πάρης*⁴ ὑποθέτει ὅτι «*πιθανῶς νὰ ἀναφέρεται εἰς αὐτὴν (τὴν Πόλιν) ἡ μνεῖα ἤδη ἠρειπωμένης θέσεως ἐρειπίων κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Ροβέρτου Γισκάρδου*». Πλείονα ὅμως περὶ τούτου θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ σημερινὴ ζῶσα εἰς τὴν νήσον παράδοσις, τὴν ὁποίαν καταγράφομεν ὡς ἀκριβῶς ἔχει εἰς τὸ μνημονευθὲν χειρόγραφον τοῦ *Δ. Λουκάτου*⁵: «*Παλαιότερα — λέγει ἡ παράδοσις — ἦταν ἐκεῖ (εἰς τὴν Πόλιν) μία πολιτεία πὸν ἐβούλιαξε. Τὴν λέγανε Ἀρκουμαναί - Ἱερουσαλήμ, εἶναι σεισμοβυθισμένη καὶ οἱ ψαρᾶδες βλέπουν ἀκόμη ἔς τὴ θάλασσα ἀγγελῖα καὶ ἄλλα εἶδη. Καὶ τὸ Φισκάρδο⁶ τῆς Κεφαλλονιάς ἀντίκρυ τὸ εἶπαν ἔτσι ἀπὸ ἓνα Γάλλο διοικητὴ Γουῖσκάρδο, πὸν ἦτανε κάποτε ἔς τὰ νησά. Αὐτὸς ἦτανε στομαχικός. Ἡ γυναῖκα του λοιπὸν πὸν βρισκότανε ἔς τὸ Φισκάρδο ἔστερνε τὸ κάτεργό της κ' ἐπαιρνε νερὸ ἀπὸ ἐδῶ, ἀπὸ τὴ σεισμοβυθισμένη Πόλι, πὸν τὴν λέγανε Ἀρκουμαναί - Ἱερουσαλήμ. Εἶχε ἐδῶ ἀναβρυτικὸ νερὸ, πὸν ἂν κοιτάξης, τὸ βλέπεις ἀκόμα μέσα ἔς θάλασσα (νά! οἱ φουσκαλίδες). Ἐμεῖς ὅταν κοιτάμε μὲ τὸ γυαλὶ βλέπουμε μέσα ἔς τὴ θάλασσα σπασμένα κομμάτια ἀπὸ σταμινιά, ἀπὸ μπρούτζους καὶ ὅ,τι φαντασιῆς*».

Κατὰ τὴν παράδοσιν αὐτὴν συγχέονται καὶ τοποθετοῦνται συγχρόνως εἰς τὸ σημερινὸν τοπων. Πόλις δύο κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα ὑπάρξασαι ἐν τῇ νήσῳ πόλεις, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἐπιβεβαιοῦται ἀπὸ τὰς γνωστὰς μέχρι σήμερον πηγὰς.

Ἀρκουμαναί - Ἀλκομεναί. Δὲν ὑπάρχει οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ λεγομένη πόλις *Ἀρκουμαναί* εἶναι ἡ τῆς μεταγενεστέρως ἀρχαιότητος ἐν τῇ Ἰθάκῃ πόλις *Ἀλκομεναί*.

¹ Αἱ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι ἀναφέρουν ὅτι ἡ σύζυγος καὶ ὁ υἱὸς τοῦ *Ροβέρτου* παρέλαβον ἀμέσως τὸ πτώμα αὐτοῦ καὶ τὸ μετέφερον εἰς Ἰταλίαν. Βλ. *Α. Δεκατσᾶ*, ἔνθ' ἄν.

² *Π. Καλλινίκου*, ἔνθ' ἄν., σ. 408.

³ *Ι. Πάρης - Α. Παπανδρέου*, ἔνθ' ἄν., σ. 147, σημ.

⁴ *Αἰτόθι*, σ. 150.

⁵ Ἐνθ' ἄν., σ. 297. Τὴν παράδοσιν κατέγραψεν ὁ *Δ. Λουκάτος* ἀπὸ τὸν γέροντα ψαρᾶν *Βασίλειον Μπαρμπάτισκον*.

⁶ Περὶ τοῦ τοπων. τούτου βλ. *Δ. Ζακυθηνοῦ*, ἔνθ' ἄν., *ΕΕΒΣ* 6 (1929), σ. 200 - 202.

Μετὰ τοὺς χρόνους τῆς Ὀμηρικῆς ποιήσεως ἐπὶ μακρὸν οὐδεμία διεξοδικὴ εἰδήσις περὶ τῆς Ἰθάκης ὑπάρχει. Ἡ μνεία τῆς μικρᾶς πόλεως Ἀλκομεναὶ ἔκτος τῆς πρωτευούσης τῆς νήσου εἶναι τὸ μόνον, ὅπερ ἡ μεταγενεστέρα ἀρχαιότης προσθέτει εἰς τὰ περὶ τῆς πατρίδος τοῦ Ὀδυσσεύς. Ποῦ ὁμως ἔκειτο ἡ πόλις αὕτη, ἐπὶ τῆς Ἰθάκης ἢ ἐπὶ τῆς νησίδος Ἀστερίας; Ἦδη ἀπὸ τῆς μεταγενεστέρας ἀρχαιότητος ἐπικρατεῖ σύγχυσις ὡς πρὸς τὴν θέσιν αὐτῆς, τελευταίως δὲ πολλαὶ συζητήσεις ἐγένοντο καὶ περὶ αὐτῆς καὶ περὶ τῆς ὅλης γενικῶς ἀρχαίας τοπογραφίας τῆς Ἰθάκης¹.

Ὁ Ἀπολλόδωρος τοποθετεῖ τὰς Ἀλκομενάς ἐπὶ ἰσθμοῦ νήσου, δὲν εἶναι ὁμως σαφὲς ἐὰν πρόκειται περὶ τῆς νήσου Ἰθάκης ἢ τῆς Ἀστερίας. « Μεταξὺ δὲ τῆς Ἰθάκης — λέγει ὁ Στράβων (10, 456-457) — καὶ τῆς Κεφαλληνίας ἢ Ἀστερία νησίον (Ἀστερίς δὲ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ λέγεται), ἦν ὁ μὲν Σκῆψιος μὴ μένειν τοιαύτην, οἶαν φησὶν ὁ ποιητὴς « λιμένες δ' ἔνι ναύλοχοι αὐτῇ ἀμφίδουμοι ». Ὁ δὲ Ἀπολλόδωρος μένειν καὶ νῦν, καὶ πολίχνιον λέγει ἐν αὐτῇ Ἀλαλκομενάς τὸ ἐπ' αὐτῷ τῷ ἰσθμῷ κείμενον ».

Ὁ Στ. Βυζάντιος μᾶς παραδίδει: « Ἀλκομεναί· πόλις ἐν Ἰθάκῃ τῇ νήσῳ ἀφ' ἧς Ἀλκομενεὺς ὁ Ὀδυσσεύς. Ἔστι δὲ καὶ τῆς Ἰλλυρίας πόλις. Ὁ πολίτης ἀμφοτέρων Ἀλκομενεὺς καὶ τὸ θηλυκὸν Ἀλκομένεια ».

Ὁ Πλούταρχος² ἀναγράφει τὸν τύπον Ἀλαλκομεναί: « Πόθεν ἡ τῶν Ἰθακησίων πόλις Ἀλαλκομεναὶ προσηγορεύθη; Διὰ τὸ τὴν Ἀντίκλειαν ὑπὸ Σισύφου βιασθεῖσαν ἐν τῇ παρθενίᾳ τὸν Ὀδυσσεά συλλαβεῖν ὑπὸ πλειόνων δ' ἔστι εἰρημένον. Ἰστρος δ' ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν ὑπομνήμασιν προσιστόρηκεν ὅτι τῷ Λαέρτῃ δοθεῖσα πρὸς γάμον καὶ ἀναγομένη περὶ τὸ Ἀλαλκομένειον ἐν τῇ Βοιωτίᾳ τὸν Ὀδυσσεά τέκοι, καὶ διὰ τοῦτο ἐκεῖνος ὥσπερ **πόλεως ἀναφέρων τοῦνομα τὴν ἐν Ἰθάκῃ πόλιν οὕτω φησὶ προσαγορεύεσθαι ».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται ὅτι εἶναι παρανόησις ἐκ μέρους τοῦ Ἀπολλοδώρου καὶ πρόκειται περὶ τοῦ ἰσθμοῦ τῆς νήσου Ἰθάκης παρὰ τὴν θέσιν Ἀετός, ὅπου ὑπάρχουν λιμένες, εἷς πρὸς Α καὶ ἕτερος πρὸς Δ. Ἡ πόλις φαίνεται ὅτι ἦτο ἐκτισμένη ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ Ἀετοῦ³.

Ἐκ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν ὁ W. Gell⁴ τοποθετεῖ τὰς Ἀλκομενάς ἐπὶ τοῦ λόφου τῶν Πηλικιάτων πρὸς βορρᾶν τοῦ Νηρίτου ὄρους, ἔνεκα τῶν ἐκεῖ σωζομένων λειψάνων τειχῶν. Ἄλλοι δέ, ἐν οἷς οἱ Πάρτς⁵, L. Salvator⁶,

¹ Μία βιβλιογραφία περὶ τούτου εἶναι ἔξω τοῦ παρόντος θέματος.

² Ἑλληνικὰ ζητήματα, 43.

³ Α. Δεκατσᾶ, ἔνθ' ἀν., 143. I. Πάρτς - Λ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 143-144.

⁴ The Geography and Antiquities of Ithaca, London 1807, σ. 415.

⁵ Ἐνθ' ἀν., σ. 143-144.

⁶ Ἐνθ' ἀν., σ. 27, σημ. 2.

Α. Λεκατοῦσ¹, τοποθετοῦν τὴν πόλιν εἰς τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου τοῦ Ἄε-
τοῦ ἐπὶ τῆς Ἰθάκης. Ἐνταῦθα εἶναι ὁ ἰσθμὸς ὁ συνδέων τὰ δύο μεγάλα
τεμῆματα τῆς νήσου, ἡ δὲ ἰδρυσις ἐπ' αὐτοῦ πόλεως ἦτο σύμφωνος πρὸς τὸ
πνεῦμα τῆς τότε ἐποχῆς, καθ' ὃ « τῶν πόλεων, ὅσαι μὲν νεώτατα ᾠκίσθησαν
καὶ ἤδη πλοῖμοτέρων ὄντων, περιοσίαις μᾶλλον ἔχουσαι χρημάτων, ἐπ' αὐ-
τοῖς τοῖς αἰγιαλοῖς τεύχεσιν ἐκτίζοντο καὶ τοὺς ἰσθμοὺς ἀπελάμβανον ἐμπο-
ρίας τε ἕνεκα καὶ τῆς πρὸς τοὺς προσοίκους ἕκαστοι ἰσχὺς »².

Παλαιότερον πλὴν τῆς Ἰθάκης πόλις Ἀλαλκομεναὶ ὑπῆρχε καὶ ἐν Βοιω-
τίᾳ³. Πβ. ἐπίσης τὰ Ἀλαλκομενία, Ἀλαλκομένειον, Ἀλαλκομεναῖος, Ἀλαλ-
κομένιος (μὴν ὁ Μαιμακτηριῶν) καὶ τὸ παρὰ τῷ Μ.Ε. « Ἀλαλκομενηὶς
ἐπίθεται τῆς Ἀθηναῖς παρ' Ὀμήρω (Ε 908 : Ἦρη τ' Ἀργεῖη καὶ ἀλαλκο-
μενηὶς Ἀθήνη), παρὰ δὲ τοῖς ἄλλοις καὶ Ἦρας καὶ Διός : ἡ ἀπαλεξητικὴν
προθυμίαν ἔχουσα ἢ ἡ ἐν ἀλκῇ μένουσα ἢ ἀλαλκοῦσα τῷ μένει, ὃ ἔστι δυνά-
μει βοηθοῦσα ἢ ἡ ἐν Ἀλαλκομεναῖς πόλει τῆς Βοιωτίας τιμωμένη... ἢ ἡ
ἀπὸ τοῦ Ἀλαλκομενηῖτον τραφεῖσα Βοιωτοῦ ». Πρὸς τούτοις καὶ τὰς παρ'
Ἡσυχίω γλώσσας : ἀλαλκεῖν βοηθεῖν. ἀλάλκη ἀπαλεξήση, βοηθήση. Ἀλαλ-
κομενηὶς ἢ ἀλάλκουσα τῷ ἑαυτῆς μένει, ὃ ἔστι βοηθοῦσα.

Ἱερουσαλήμ. Ὅχι μόνον τὰ ζητήματα τῆς ἀρχαίας τοπογραφίας ἀλλὰ
καὶ τῆς μεσαιωνικῆς γεωγραφίας παρουσιάζουν ἐξ ἴσου σημαντικὰς δυσκο-
λίας ἕνεκα ἐλλείψεως ἐπαρκῶν στοιχείων καὶ ἀνακριβῶν ἢ ἑλλιπῶν πληρο-
φοριῶν.

Εἰς τὴν ἀνωτέρω προφορικὴν ἐξ Ἰθάκης παράδοσιν εἶναι καταφανῆς ἡ
σύγχυσις ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξίν εἰς τὸ αὐτὸ μέρος δύο παλαιότερων πόλεων,
ἔξ ὧν ἡ μία ἐλέγετο Ἀρκομυναὶ - Ἀλκομυναὶ ἢ δὲ ἄλλη Ἱερουσαλήμ.

Ἡ δευτέρα αὕτη πόλις ἐνθυμίζει τὸ κατωτέρω χωρίον τῆς Ἄννης Κο-
μνηνῆς⁴, ὅπου γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἐν ἔτει 1085 συμβάντος θανάτου τοῦ
Νορμανδοῦ ἐπιδρομέως Ροβέρτου Γισκάρδου : « ...αὐτὸς δὲ (ὁ Ρ. Γισκάρ-
δος) εἰς μονήρη γαλέαν εἰσελθὼν τὴν Κεφαλληνίαν κατέλαβε. Καὶ πρὶν ἢ
ταῖς λοιπαῖς δυνάμεσι καὶ τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἐνωθῆναι ἐγκατεργῶν ἔτι περὶ
τὸν Ἀθέρρα ἀκρωτήριόν τι τοῦτο τῆς Κεφαλληνίας λάβρω κατέχειται πυρρεῖφ.
Μὴ φέρων δὲ τὴν τοῦ πυρρετοῦ φλόγῳσιν ὕδωρ ψυχρὸν αἰτεῖ. Τῶν δὲ περὶ
αὐτὸν ἀπανταχοῦ σκεδασθέντων εἰς τὴν τοῦ ὕδατος ζήτησιν, τῶν ἐγχωρίων

¹ Ἐνθ' ἀν., σ. 142 - 143, 144.

² Θουκ. Α, 7.

³ Πανσαν. 9, 3, 4 καὶ 19, 33, 5. Στραβ. 9, 410, 411, 413. Σουίδ. ἐν λ. ἀπι-
θῆς. Πβ. Α. Fick, Vorgriechische Ortsnamen als Quelle für die Vorgeschichte
Griechenlands, Göttingen 1905, σ. 157. Ἐτέρα πόλις ὑπῆρχε καὶ ἐν Μακε-
δονίᾳ, βλ. Στραβ. 7, 327. Πβ. Α. Fick, ἔνθ' ἀν., σ. 150.

⁴ Ἀλεξιάς 1, σ. 197 - 198 (ἔκδ. Reiffersheid).

τις πρὸς αὐτοὺς φησίν: ὁρᾶτε ταυτηνὶ τὴν νῆσον Ἰθάκην. Ἐν αὐτῇ πόλις μεγάλη πρόφην ᾠκοδόμηται Ἱερουσαλήμ καλουμένη, κὰν τῷ χρόνῳ ἠρείπωνται· ἐν αὐτῇ πηγὴ ἦν πότιμον ἐς ἄει καὶ ψυχρὸν ὕδωρ ἀναδιδοῦσα. Ταύτην ὁ Ρομπέρτος ἀκούσας δέει πολλῶν τηρικαῦτα συνεσχέθη· συμβαλὼν οὖν τὸν Ἀθέροα καὶ τὴν πόλιν Ἱερουσαλήμ τὸν ἐφιστάμενον αὐτῷ θάνατον τηρικαῦτα ἐπεγίνωσκεν. Καὶ γὰρ πρὸ πολλοῦ τινες αὐτῷ ἐμαντεύοντο... ὅτι «μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀθέρος ἅπαντα μέλλεις ὑποτάξαι· κἀκεῖθεν δὲ εἰς Ἱερουσαλήμ ἀπερχόμενος τῷ χρεῶν λειτουργήσεις». Εἴτε δὲ ὁ πυρετὸς τοῦτον ἀνάλωσεν εἴτε πλευρῖτις ἢ νόσος ἦν, ἀκριβῶς λέγειν οὐκ ἔχω. Τέως δὲ ἕξ ἡμερῶν τελευτᾷ.»

Ἄλλὰ καὶ ἑτέρα σήμερον ἐν τῇ νήσῳ προφορικὴ παράδοσις¹ συνδέει τὸ «Ρουσᾶνο», ὄνομα τοῦ ὑπερθεν τοῦ λιμένος καὶ τῆς «Πόλεως» ὄρους τῆς Ἐξωγῆς, ὅπου καὶ ἀρχαία ἀκρόπολις, νῦν Παλαιόκαστρο, πρὸς τὴν εἰς τὴν θέσιν ταύτην ὑπέβησαν ποτε καὶ ἔνεκα σεισμοῦ καταποντισθεῖσαν πόλιν Ἱερουσαλήμ².

Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν αἰ κατὰ τὸ 1900 γενόμενα ὑπὸ τοῦ Dörpfeld ἀνασκαφαὶ ἤγαγον εἰς φῶς πλείστους τάφους χριστιανικῶν χρόνων· εἰς τὴν αὐτὴν δὲ περιοχὴν καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως ὑπάρχει καὶ πηγὴ, δυναμένη νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ ὑπὸ τῆς Ἄννης Κομνηνῆς ἀναφερομένη.

Περὶ τοῦ ὀνόματος ὅμως Ρουσᾶνο, ὡς ἔχοντος δῆθεν σχέσιν μὲ τὸ Ἱερουσαλήμ κατὰ παραφθοράν³, ὁ Α. Λεκατσᾶς⁴ παρατηρεῖ ὅτι τοῦτο εἶναι ἀμφίβολον, καθ' ὅτι εἰς παλαιότερα ἔγγραφα εὔρεν ὅτι ἡ τοποθεσία αὕτη ἐκαλεῖτο ἔς τοῦ Ρισάνου, ἔξ οὗ ὑποθίεται ὅτι Κεφαλλῆν τις ἐκ τῆς Ἐρίσσου (ἧς οἱ κάτοικοι λέγονται ἐν Ἰθάκῃ Ρισᾶνοι) εἶχε κάποτε ἐκεῖ κτήματα καὶ ἐκ τούτου ἡ ὀνομασία. Εἰς διαθήκην τοῦ 1585⁵ ἀπαντᾷ ὁ τύπος Ρισᾶνο τό.

Γνωστὴ ἄλλως τε εἶναι καὶ ἡ ἄσχετος πρὸς αὐτὰ ἐν Μετεώροις Μονὴ τοῦ Ρουσάνου, ἰδρυθεῖσα πρὸ τοῦ 1545.

Ἡ ὑπαρξίς σήμερον ἐν Κεφαλληνίᾳ θέσεως καλουμένης Ἁγία Ρουσαλή⁶ ἐδημιούργησε τὸ ζήτημα, ἐὰν ἡ ὑπὸ τῆς Ἄννης ἀναφερομένη πόλις Ἱερουσαλήμ ἔκειτο ἐν τῇ θέσῃ ταύτῃ.

¹ Δ. Λουκάτου, Χειρόγρ. Λαογρ. Ἀρχ. 2194, σ. 349.

² L. Salvatore - N. Παυλάτου, ἔνθ' ἄν., σ. 40. Σ. Μουσοῦρη, ἔνθ' ἄν., σ. 76 ὅπου παραθέτει τὸ τοπων. Ρουσᾶνος μὲ τὴν πληροφορίαν ὅτι: Ρουσᾶνος εἶναι ἐπώνυμον, μὴ ὑπάρχον ὅμως σήμερον εἰς τὴν νῆσον.

³ Ν. Παυλάτου, Ἡ πατρις τοῦ Ὀδυσσεύς, σ. 40.

⁴ Ἐνθ' ἄν., σ. 155.

⁵ Π. Καλλινίκου, Μία Θιακία διαθήκη τοῦ 1585, ἔνθ' ἄν., σ. 408, 409.

⁶ Ὁ Ἡ. Τσιτσέλης, Ὀνόματα θέσεων ἐν Κεφαλληνίᾳ, Παρνασσός 1 (1877), σ. 676 σημειώνει: «Ἁγία Ρουσαλή· Ἀκρωτήριον παρὰ τὸ Γουϊσκάρεδον» (ἴσως Ἁγία Ἱερουσαλήμ;).

Ὁ Α. Μηλιαράκης¹, σχολιάζων τὴν ἀνωτέρω μαρτυρίαν τῆς Ἄννης Κομνηνῆς καὶ παρακινούμενος ἀπὸ τοπογραφικὰς δυσκολίας (ἡ Ἰθάκη δὲν φαίνεται ἀπὸ τὸ ἀκρωτήριο τῆς Κεφαλληνίας Ἀθέρως) παρατηρεῖ ὅτι « τὰ περὶ ὑπάρξεως πόλεως Ἱερουσαλήμ ἐν Ἰθάκῃ φέρουσι χαρακτηριστικά μνηστικῆς διηγήσεως, πλασθέντα ἴσως πρὸς ἐξήγησιν τῆς πληρώσεως τῆς προφητείας περὶ τοῦ κατακτητοῦ τούτου » καὶ ἐπὶ πλέον σημειώνει ὅτι « Β. Α. τοῦ Ἀθέρως καὶ ἐπὶ τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς Ἐρίσσου πρὸς Β τῆς Ἄσσου ὑπάρχει θέσις καλουμένη τανὸν Ἁγία Ρουσαλή καὶ μικρὸς ἀδτόθι κολπίσκος κλειόμενος ὑπὸ νηϊδος. Οἱ λογιώτεροι τῶν κατοίκων λέγουσι τὴν θέσιν Ἁγία Ἱερουσαλήμ ».

Θέσις ἐν Κεφαλληνίᾳ ὑπὸ τὸν τύπον Ἁγία Ἱερουσαλήμ μαρτυρεῖται ἤδη τῷ 1264 εἰς τὸ κτηματολόγιον τῆς λατινικῆς ἐπισκοπῆς τῆς νήσου², ἔνθα λέγεται: « πλησίον τοῦ Περιβολισιάνου τὸ σύνεγγυς χωράφιον τῆς Ἁγίας Ἱερουσαλήμ »³.

Πρόκειται δηλ. ἐνταῦθα περὶ κτήματος ἀνήκοντος εἰς μοναστήριον ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Ἱερουσαλήμ, χωρὶς ὅμως νὰ μνημονεύεται ἀκριβῶς ἡ θέσις ὅπου ἔκειτο τοῦτο ἐν τῇ νήσῳ⁴.

Βραδύτερον τῷ 1585 μαρτυρεῖται ἐπίσης ἐν Κεφαλληνίᾳ, εἰς τὴν περιοχὴν ὅμως τῶν Ὀμαλῶν (εἰς τὸ ἄλλο σχεδὸν ἄκρον τῆς νήσου ἐν σχέσει μὲ τὸ σημερινὸν τοπων. Ἁγία Ρουσαλή) μοναστήριον τῆς Ἁγίας Ἱερουσαλήμ⁵. Τοῦτο, τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας Ἱερουσαλήμ, εἶθρον εἰς ἐρείπια ὃ ἐκ Τρικυάλων τῆς Πελοποννήσου μοναχὸς (καὶ μετὰ ταῦτα ἄγιος) Γεράσιμος Νοταρᾶς († 1579) καὶ ἀνοικοδομήσας τὸ ὠνόμασε Νέα Ἱερουσαλήμ. Ἴσως εἰς τὸ πρῶτον ἐνταῦθα κείμενον μοναστήριον νὰ ἀναφέρεται τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ κτηματολογίου τῆς λατινικῆς ἐπισκοπῆς. Διὰ τὸ παλαιὸν μοναστήριον φέρονται παρὰ Κ. Σάθα⁶ τὰ ἀκόλουθα: « Ἐδρεθεῖς θεία ἐμπνεύσει ὑπὸ μοναχοῦ παραδειγματικοῦ βίου καὶ ἡθῶν, πρὸ τινων ἤδη ἐτῶν ἐν τινι μέρει τῆς νήσου ταύτης Μαλὰ ὀνομαζομένῳ, εἰκόνας τῆς ὑπεραγίας

¹ Ἐνθ' ἄν., σ. 169 - 170.

² Περὶ τούτου βλ. Δ. Ζακυθηνοῦ, Τὸ κτηματολόγιον τῆς Λατινικῆς Ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου κατὰ τὸν ἸΓ' αἰῶνα, Ἑλληνικά 5 (1932), σ. 323 - 333. Θ. Τζαγγελιάτου, Τὸ πρακτικὸν τῆς Λατινικῆς Ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας, Byzant. Neugr. Jahrb. 18 (1946 - 1949), σ. 170 - 184.

³ Miklosich - Müller, Acta V, 50, 9.

⁴ H o p h., Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit, ἐν E r s c h καὶ G r u b e r, Allgemeine Encyclopädie, 85, σ. 144, σημ. 97. Πβ. Α. Μηλιαράκη, ἔνθ' ἄν., σ. 170. Α. Λεκατσᾶν, ἔνθ' ἄν., σ. 156.

⁵ Δ. Ζακυθηνοῦ, Κεφαλληνίας ἱστορικά καὶ τοπωνυμικά, ΕΕΒΣ 6 (1929), σ. 197.

⁶ Μνημεῖα 5, σ. 215.

Παρθένου *Μαρίας*, έργου ἀρχαιοτάτου, φέροντος ἐπιγραφὴν *Santa Maria di Hierusalem*, ὅπου μοναστήριον ἤρξατο νὰ κατασκευάζεται, τοσαύτη ὑπῆρξεν ἡ εὐλάβεια καὶ ἡ συρροὴ τῶν πιστῶν χριστιανῶν ὥστε εἰσῆχθησαν ἐν αὐτῷ 22 μοναχάι». Τὸ μοναστήριον τοῦτο ὑπαινίσσεται, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ Γάλλος προσκυνητὴς τοῦ Ἁγίου Τάφου Denis Possot (περὶ τὸ 1532) γράφων¹: «*En la dicte isle il y a unq monastere grec nomé Sancta Maria*». Διὰ τὸ νεώτερον μοναστήριον, τὸ νῦν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Γερασίμου, μερικὰς χαρακτηριστικὰς πληροφορίας δίδει ὁ Ἱεροθέος Ἀββάτιος² γράφων: «*Καὶ ἐκεῖθεν ἐκατέβημεν εἰς τὰ Μαλά³ στὴν Νέα Ἱερουσαλήμ, ὁποῦναι μοναστήριον παρθένων γυναικῶν, τὸ ὁποῖον μοναστήριον τὸ ἔκτισεν, ὡς εἶναι τριγύρωθεν μέσα εἰς τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν ὁ ἅγιος Γεράσιμος Νοταρᾶς, ὁ νέος ἀσκητὴς ὁποῦ ἦτον ἀπὸ τὰ Τρίκκαλα... Ὁ τόπος ἦτον πρῶτον ἐρημοκλήσι τῆς Κυρίας τῆς Θεοτόκου ναός, καὶ εὐρίσκοντάς τον ὁ ἅγιος ἐτοῦτος... ἔμεινεν εἰς αὐτὸν τὸν τόπον καθὼς τὸ ἔκτισε μοναστήριον τῶν παρθένων, ὀνομάζοντάς το Νέα Ἱερουσαλήμ*».

Ἡ μνεία τῆς σημερινῆς ἐπὶ τῆς Ἐρίσσου τῆς Κεφαλληνίας θέσεως Ἁγία Ρουσαλή ἔδωκεν ἀφορμὴν καὶ εἰς τὸν καθηγητὴν Δ. Ζακυθινὸν νὰ ἐξετάσῃ ἐκ νέου τὸ θέμα. Οὗτος ἐκθέτει ἐπίσης τὰς τοπογραφικὰς δυσκολίας, δηλ. ὅτι ἡ Ἰθάκη δὲν εἶναι ὁρατὴ ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Ἀθήρας τῆς Κεφαλληνίας καὶ παρατηρεῖ ὅτι παρ' ὅλον ὅτι «*αἱ ἐνδείξεις περὶ ὑπάρξεως πόλεως ὀνομαζομένης Ἱερουσαλήμ εὐνοοῦν πολὺν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι αὕτη ἔκειτο ἐκεῖ ὅπου σήμερον ἡ θέσις Ἁγία Ρουσαλή, δηλ. ἐν Κεφαλληνίᾳ, ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι αἱ πενιχρόταται εἰδήσεις τὰς ὁποίας μᾶς δίδει τὸ χωρίον τῆς Ἄννης, δὲν ἐπιτρέπουν νὰ ἐκταθῶμεν εἰς βασιμους συλλογισμοὺς καὶ ὅτι τὸ ζήτημα θὰ παραμείνῃ ἄλυτον, ἐφ' ὅσον τοῦλάχιστον εὐχάριστός τις σύμπιπτος δὲν βοηθήσῃ τὴν ἔρευναν διὰ νέων μαρτυριῶν*».

Νομίζω ὅμως ὅτι ἡ ζῶσα ἐν Ἰθάκῃ σήμερον παράδοσις, συμφωνοῦσα κατὰ πολὺν μὲ τὰ ὑπὸ τῆς Ἄννης γραφόμενα ὡς καὶ ἐτέρα προφορικὴ μαρτυρία περὶ πόλεως Ἱερουσαλήμ ἐν Ἰθάκῃ⁴, διευκολύνουν τὴν ἔρευναν τοῦ θέματος ἐκ νέου καὶ μᾶς δίδουν τὸ δικαίωμα νὰ πιστεύσωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ ἰδίου Δ. Ζακυθινοῦ⁵ ἐκφρασθεῖσαν ἐν συνεχείᾳ ὑπόθεσιν: «*διατί νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ὑπαρξίν πόλεως (ἐν Ἰθάκῃ) καὶ νὰ μὴ ὑποθέσωμεν ἀπλοῦστατα*

¹ Voyage de la Terre Sainte, ἔκδ. Ch. Schefer, σ. 118. Πβ. Δ. Ζακυθινόν, ἔνθ' ἄν., ΕΕΒΣ 6, σ. 197.

² Διήγησις ἐμοῦ Ἱεροθέου Ἀββατίου τοῦ ἐκ Κεφαλληνίας, περὶ τοῦ μεγάλου σεισμοῦ τοῦ ἐν τῇ Κεφαλληνίᾳ γήσῳ γενομένου τῷ ἀχλξ' ὀκτωβρίου λ' ἡμέρᾳ παρασκευῆ ὄρα τοῦ δειπνοῦ, ἐν Le grand, BGV 2 (1880), σ. 334.

³ Περὶ τοῦ τοπων. τούτου βλ. Δ. Ζακυθινοῦ, ἔνθ' ἄν., ΕΕΒΣ 6, σ. 197 - 198.

⁴ Δ. Λουκάτου, ἔνθ' ἄν., σ. 297.

⁵ Ἐνθ' ἄν., σ. 185.

δὲ ἢ ἱστορικός, ἄπειρος τῶν τόπων ἐκείνων περιέπεσεν εἰς τοπογραφικὸν σφάλμα λέγουσα δὲ ἢ Ἰθάκη ἦτο δρατὴ ἐξ Ἀθήρας;» καὶ ὅτι «μήπως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ ὄνομα τοῦ Ἀθήρας ἐδήλωνεν εὐρυτέραν γεωγραφικὴν περιοχὴν, ἢ ὁποία περιελάμβανε καὶ τὸν στενὸν λαιμὸν τῆς Ἐρίσου;».

Τὸ ὅτι ὑπῆρχε πόλις Ἰερουσαλήμ μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ἰταλὸς γεωγράφος Benetto Bordone¹. Οὗτος ὁμοῦ ταυτίζει τὴν Ἰερουσαλήμ πρὸς τὴν μεσαιωνικὴν καὶ σημερινὴν Ζάκυνθον.

Νομίζω ὅτι ἔνεκα τῆς ἀναφερθείσης παραδόσεως ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων, ὧς θὰ δεῖξω κατωτέρω, αἱ δύο ἀνωτέρω ὑποθέσεις τοῦ Δ. Ζακυθινοῦ, εἶναι μᾶλλον προτιμητέαι, διότι :

1) Ἡ Ἄννα σαφῶς ὁμιλεῖ περὶ νήσου Ἰθάκης, περὶ πόλεως ἐν αὐτῇ Ἰερουσαλήμ καὶ περὶ ὑπαρχούσης αὐτόθι πηγῆς ὕδατος, ἐνῶ δὲν σημειώνει τὸ ὄνομα τῆς Κεφαλληνίας καὶ εἰς τὰς δύο δὲ περιπτώσεις, καθ' ὅσας μαρτυρεῖται τοπων. ἐν Κεφαλληνίᾳ Ἀγία Ρουσαλή καὶ Νέα Ἰερουσαλήμ, πρόκειται περὶ μοναστηρίου ἢ περὶ ἀπλῆς θέσεως καὶ ὄχι περὶ πόλεως καὶ πηγῆς παρ' αὐτήν. Τὰ μοναστήρια ἄλλωστε ἐκτίζοντο κυρίως μακρὰν τῶν πόλεων.

2) Δὲν νομίζω ὅτι ἡ Ἄννα ἐν τῇ ἀρχαιομανίᾳ τῆς μετεχειρίσθη τὸ ὄνομα τῆς Ἰθάκης ἀντὶ τῆς Κεφαλληνίας. Ἦτο εὐκολώτερον νὰ δώσῃ εὐρυτέραν γεωγραφικὴν ἔννοιαν εἰς τὸ ἀκρωτήριο Ἀθήρας — ἄλλωστε ἀπὸ τὸν Ἀθήρα δὲν εἶναι πολὺ μακρὰν ἢ ἄκρα τῆς Ἐρίσου, ἢ καλουμένην σήμερον Λαφνουδί — παρὰ νὰ κάμῃ σύγχυσιν τῶν ὀνομάτων μεταξὺ τῶν δύο νήσων.

3) Ἡ Ἄννα ὁμιλοῦσα περὶ τοῦ Γισκάρδου σαφῶς λέγει ὅτι οὗτος ἀφοῦ κατέλαβε τὴν Κεφαλληνίαν « καὶ πρὶν ἢ ταῖς λοιπαῖς δυνάμεσι καὶ τῷ νίῳ αὐτοῦ ἐνωθῆναι, ἐγκαρτερῶν ἔτι ΠΕΡΙ τὸν Ἀθήρα λάβρω κατέχεται πυρετῶ ».

Νομίζω ὅτι ἐνταῦθα τὸ « ἐγκαρτερῶν ἔτι ΠΕΡΙ τὸν Ἀθήρα » ἔχει εὐρυτέραν γεωγραφικὴν ἔννοιαν καὶ δηλοῖ ὄχι εἰς τὸν Ἀθήρα (εἰς λιμένα τοῦ Ἀθήρας) ἀλλὰ « πέριξ τοῦ Ἀθήρας, κάπου ἐκεῖ κοντὰ εἰς τὸν Ἀθήρα ». Ὁ Γισκάρδος δὲν ἀνέμενεν εἰς τὸν Ἀθήρα, οὔτε ἦτο προσωρομισμένος ἐκεῖ, διότι ὀλόκληρος ἡ δυτικὴ πλευρὰ τῆς Ἐρίσου ὧς καὶ ἡ λοιπὴ δυτικὴ παραλία τῆς Κεφαλληνίας, νεύουσα πρὸς ἀναπεπταμένον ὀρίζοντα τῆς θαλάσσης, εἶναι ἀλίμενος, πλὴν λιμενίσκου τινός, βορειότερον τῆς σημερινῆς Ἄσσου εὐρισκομένου καὶ ἔχοντος πρὸ αὐτοῦ νησιδα².

Ἐπειτα ὁ Γισκάρδος, κύριος πλέον τῆς Κεφαλληνίας, δὲν εἶχε λόγον νὰ παραμένῃ (καὶ μάλιστα ἀσθενῆς) εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος ἢ νὰ εἶναι προσωρ-

¹ Isolario (ἀνευ τόπου ἐκδόσεως, 1547) Libro secondo XXXVI. Πβ. Δ. Ζακυθινόν, ἐνθ' ἀν., σ. 186.

² Α. Μηλιαράκη, ἐνθ' ἀν., σ. 52.

μισμένος εις μικρόν και ἄξενον λιμένα, ἀλλὰ φυσικὸν εἶναι νὰ παρέμενεν εἰς λιμένα ἀσφαλῆ. Ὡς τοιοῦτος προσφέρεται ὁ ἐπὶ τῆς ΒΑ ἄκρας τῆς Ἐρίσσου και ἀπέναντι τῆς Ἰθάκης εὐρισκόμενος ἀσφαλῆς λιμὴν, ὁ ὑπὸ τῶν Βενετῶν¹ μέχρι τότε καλούμενος Veneti virti και ἔκτοτε μέχρι σήμερον ἐξ αὐτοῦ τοῦ Γισκάρδου λιμὴν τοῦ Φισκάρδου ἀποκληθεῖς².

Ὁ λιμὴν οὗτος ἀσφαλῆς ὣν ἦτο ἐν χρήσει και τὸ πάλαι και κατὰ τὸν μεσαιῶνα³, ὡς μαρτυροῦν τὰ ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων τοῦ χωρίου ὑπάρχοντα ἴχνη πόλεως⁴.

Ἐνταῦθα λοιπὸν ἀναμένων και ἀσθενήσας ὁ Γισκάρδος ἀνεζήτησε ψυχρὸν ὕδωρ⁵ μόνον δὲ ἀπὸ τῆς θέσεως ἐκείνης ἦτο δυνατὸν « τῶν ἐγκωρίων τις » νὰ εἶπη πρὸς τοὺς ἀναζητοῦντας ψυχρὸν ὕδωρ στρατιώτας αὐτοῦ: « ὄρατε ταυτηνὶ τὴν νῆσον Ἰθάκην », διότι ἡ Ἰθάκη εἶναι πλησιέστατα και ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Φισκάρδο, ἡ δὲ ἐν αὐτῇ σημερινὴ θέσις « Πόλι » κεῖται ἐπὶ τῆς ΒΔ πλευρᾶς τῆς Ἰθάκης ἀπέναντι και πολὺ πλησίον ἐπίσης τοῦ Φισκάρδου.

Εἰς τοῦτο νομίζω ὅτι μᾶς βοηθεῖ και ἡ πληροφορία τοῦ μνημονευθέντος χρονολογικοῦ τοῦ 12^{ου} αἰῶνος Benedictus Petroburgensis, καθ' ἣν ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος Β' ἐπιστρέφων τῷ 1191 ἐκ τῆς Ἀγίας Γῆς εἰς τὴν Γαλλίαν, ἦλθεν εἰς τὰς νήσους *Chefeline* (Κεφαλληνίαν) και *Fale de Comrar* (Ἰθάκην) και ὅτι ἐπὶ τῆς δευτέρας ταύτης « ὑπάρχει λίαν μικρὰ πόλις, νῦν ἐγκαταλελειμμένη, ἣν ὁ Ροβέρτος Γισκάρδος ᾠκοδόμησε και ἐκεῖ ἐτελεύτησε και ἐκεῖ τεθαμμένος ἐπὶ πολὺν χρόνον διέμενεν »⁶.

Τέλος ἐὰν ὁ Γισκάρδος δὲν ἔμενεν ἐνταῦθα⁶, διατὶ νὰ ὀνομασθῆ διὰ τοῦ ὀνόματός του ὁ λιμὴν αὐτὸς και ὄχι ἄλλος λιμὴν ἢ θέσις τις παρὰ τὸν Ἀθήρα εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα ἢ ἀλλαχοῦ τῆς Κεφαλληνίας;

4) Τὸ σημερινὸν και ἀπὸ τοῦ μεσαιῶνος ἤδη γνωστὸν τοπων. τῆς Ἰθάκης Πόλι ἐνισχύει τὴν ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ ὑπαρξίν τῆς πόλεως Ἰερουσαλήμ,

¹ Δ. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἄν., σ. 202. Ὁ Coronelli λέγει τὸ ἀκρωτήριο τοῦτο τῆς Ἐρίσσου de la Capra. Βλ. I. Παρτσ-Α. Παπανδρέου, ἔνθ' ἄν., σ. 158-159.

² Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λ. βλ. Δ. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἄν., σ. 200-202.

³ Δ. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἄν., σ. 201.

⁴ Α. Μηλιαράκη, ἔνθ' ἄν., σ. 54-55.

⁵ Α. Δεκατσαῖ, ἔνθ' ἄν., σ. 159. Τὴν αὐτὴν εἰδησιν παρέχει και ὁ Ἄγγλος ἱστορικός Ρογήρος Hoveden περὶ τὰ τέλη τοῦ 11^{ου} αἰῶνος, βλ. Δ. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἄν., σ. 200-201. Ὁ Du Cange (σχόλια εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἀλεξιάδος βλ. ἔκδ. Bonn, τόμ. 2, σ. 546) ἀποκρούει τὴν γνώμην ὁ Ρογήρος ἀπέθανε και ἐτάφη ἐκεῖ.

⁶ Ὁ Α. Μηλιαράκης, ἔνθ' ἄν., σ. 169 σημειώνει: « Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ μεταφέρον τὸν Γισκάρδον πλοῖον προσωρμίσθη εἰς τὸν ὄρμον Φισκάρδου πλησιεστάτου λιμένος εἰς τὸν Ἀθήρα ».

διότι τὸ προσηγορικὸν πόλις συνήθως ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἔκκλησιαστικῇ γενικώτερον γλώσσει ἢ συνεκφέρεται μετὰ τοῦ οὐσ. Ἱεροουσαλήμ ἢ δηλοῖ αὐτήν, ὡς: « Ἱεροουσαλήμ πόλις ἡ ἁγία », « οἰκοδομήσεις Ἱεροουσαλήμ πόλιν Κυρίου », « κληθήσεται ἡ Ἱεροουσαλήμ πόλις ἀληθινή », κ.λ.π.¹. Ἐπίσης ἐξ ἐπιγραφῆς τοῦ 1742 ἐπὶ περιζωνίου ἔχομεν: « ἡ Ἁγία πόλις Ἱεροουσαλήμ », ἐξ ἄλλης δὲ (τοῦ 1763): « ἡ Ἁγία πόλις Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων »².

5) Τέλος μόνον τὸ τοπων. Ἁγία Ρουσαλή δηλωτικὸν μονῆς ἐν Κεφαλληνίᾳ δὲν εἶναι νομιζῶ ἀρκετὸν νὰ μᾶς πείσῃ περὶ τῆς αὐτόθι ὑπάρξεως τῆς Πόλεως Ἱεροουσαλήμ. Διότι μονὴ Ἱεροουσαλήμ (καὶ μάλιστα ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου) μαρτυρεῖται καὶ ἐξ ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐκ Κρήτης³ καὶ ἐκ Λεβαδείας (ἐπὶ τῆς περιφερείας τῆς κοινότητος Δαυλείας)⁴. Ἐπίσης Ἱεροουσαλή ἢ Ἁγία Ἱεροουσαλή καλεῖται σπήλαιον ἐπὶ τῆς Οἴτης ΝΑ τῆς Ὑπάτης. Ἐνεκα τῆς ἐκεῖ εἰκόνας τῆς Παναγίας, τὸ σπήλαιον εἶναι γνωστὸν καὶ ὡς Παναγία Ἱεροουσαλή, ὀλόκληρος δὲ ὁ βράχος λέγεται βουνὸ τῆς Ἱεροουσαλῆς⁵. Ὅμοίως ἐκ κτηματολογίου τῆς Πελοποννήσου τοῦ ἔτους 1700 ἔχομεν διάγραμμα τῶν « Villa Gardine e Monasterio di Jerusalem »⁶. Τοπων. Ἀροουσαλή ἀπαντᾷ καὶ εἰς Ρόδον (Ἀσκληπειό, τό)⁷, εἰς δὲ τὴν Ζάκυνθον⁸, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Μπελοῦσι, ἔχομεν τοπων. Ἀγιαρουσαλή. Τέλος ἡ περιοχὴ τοῦ Ἀγρίλη Φιλιατρῶν Τριφυλίας κατὰ τὸ ἀπὸ τοῦ 8-12 μ.Χ. αἰῶνος διάστημα ἐλέγετο Ἀίρουσαλή⁹. Ὁ παραλιακὸς οὗτος συνοικισμὸς καὶ

¹ Σχετικὰς παραπομπὰς καὶ ἄλλας μαρτυρίας βλ. ἐν λ. πόλις παρὰ Concordance of the Septuagint. Περὶ τῶν ὀνομάτων τῆς Ἱεροουσαλήμ βλ. Τιμοθέου Πυθαγόρου Θέμελη, ἀρχιεπισκόπου Ἰορδάνου καὶ πατριαρχικοῦ ἐπιτρόπου ἐν Βηθλεέμ, Ἡ Ἱεροουσαλήμ καὶ τὰ μνημεῖα της, ἐν Ἱεροσολύμοις 1932, τόμ. Α', σ. 13-46.

² Δ. Πασχάλη, Μεσαιωνικαὶ καὶ μεταγενέστερων ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς νήσου Ἄνδρου, ΕΕΒΣ 6 (1929), σ. 207, 208.

³ Ν. Σταυράκη, Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ Κρήτης, ἐν Ἀθήναις 1890, σ. 203.

⁴ Γ. Κρέμου, Φωκικά, ἐν Ἀθήναις, τόμ. 3 (1880), σ. 46, 167. Πβ. Ν. Παπαμιχαλόπουλον, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα καὶ ἐπιγραφαὶ τῆς ἐν τῷ ὄρει Σινῶ μονῆς, ΔΙΕΕ 7 (1910), σ. 498 κἑξ.

⁵ Χειρόγραφον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἀριθμ. 119, σ. 1.

⁶ Σ. Δάμπρου, Ν. Ἑλληνομνήμων 18 (1942), σ. 222.

⁷ Χ. Παπαχριστοφίλου, Τοπωνυμικὴ τῆς Ρόδου, Ρόδος 1951, σ. 177.

⁸ Α. Χ. Ζώη, Λεξικὸν Φιλολογικὸν καὶ Ἱστορικὸν Ζακύνθου, ἐν Ζακύνθῳ 1898, ἐν λ.

⁹ Π. Παπαχριστοπούλου, Τοπωνύμια Φιλιατρῶν Μεσσηνίας (ἀνάπτυον ἐκ τοῦ 12 τεύχους τοῦ περιοδ. « Φιλιατρά »), Ἀθήναι 1959, σ. 10. Δὲν νομιζῶ ὅτι τὸ τοπων. ἔχει σχέσιν μὲ τὰ Ρουσαλία, ὡς λέγει ὁ συγγραφεὺς, ἐορτὴν ἣτις ἐορτάζεται τὸ Σάββατον τῆς Πεντηκοστῆς.

ὁ ναὸς του κατεστράφησαν ὑπὸ πειρατῶν. Ὁ ἤδη εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἀνοικοδομηθεὶς μετὰ ταῦτα ναὸς ὑπὸ Ἰωάννου Ε΄ Παλαιολόγου τιμᾶται ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας Ἀγριλιωτίσσης. Εἰς τὴν Πάρον καὶ Θήραν¹ ἡ λ. Ἱερουσαλήμ εἶναι καὶ ὄνομα γυναικὸς (Ἱερουσαλή, ἦ).

Κατόπιν ὄλων τῶν ἀνωτέρω νομίζω ὅτι ἡ ὑπὸ τῆς Ἄννης Κομνηνῆς μαρτυρουμένη πόλις Ἱερουσαλήμ ἔκειτο ἐν Ἰθάκῃ καὶ εἰς τὴν θέσιν τοῦ σημερινοῦ τοπων. Πόλι.

ΔΙΚΑΙΟΣ Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ

---

¹ Χειρόγρ. Ἰστορ. Λεξ. 547α, σ. 28.